

İdeoloji ve İdeolojilerin Sistemik Analizi: Michael Freeden'in Morfolojik Yaklaşımı¹

Mehmet Said KAYA²

Başvuru Tarihi: 05.09.2022

Kabul Tarihi: 08.12.2022

Makale Türü: Derleme

Öz

Tarihsel süreç içerisinde farklı form ve tanımlarla karşımıza çıkan ideoloji kavramının izahında bilimsel ya da epistemolojik bir uzlaşmanın bulunması neredeyse imkânsızdır. Bunun yanında gerek siyaset bilimi literatüründe gerekse de genel okuyucular açısından ideoloji kavramı çoğunlukla olumsuz bir çağrışımla kullanılmıştır. Son dönemde bu çizgiden ayrılan bazı çalışmalar, ideolojilere sosyopolitik yapının bir parçası olarak bakmayı denemişlerdir ve ideolojilerin mevcut koşullarla bağlantılı birer veri biçiminde analiz edilmesini savunan yöntemler öne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda ideolojiler siyasi söylemi belirleyen, dolayısıyla siyasi hayatın, dilin ve tüm kamusal aktörlerin tutum ve davranışlarını yönlendiren unsurlar niteliğinde ele alınmışlardır. Bu çalışmada, ideolojileri bu perspektifle ele alan Michael Freeden'in geliştirdiği morfolojik analiz tüm yönleriyle incelenerek açıklanacaktır. Freeden'a göre her ideoloji, içerisinde yer aldığı zamansal/tarihsel ve mekânsal/kültürel bağlarıyla birlikte kendi kavramsal yapısıyla analitik bir yöntemle incelenmelidir. Siyasi söylemin doğal bir biçimde sahip olduğu zorlukları açmaya yarayacak bir anahtar işlevi gören ideolojilerin morfolojik analiziyle, belirli bir ideolojinin belirli bir pratikteki haritası ortaya çıkartılarak siyasi eylemin ve karar almanın sistemik incelenmesinde önemli bir veri olarak kullanılması sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Siyasi Kavramlar, Michael Freeden, Morfolojik Analiz, Tartışmasızlaştırma

Atf: Kaya, M. S. (2022). İdeoloji ve ideolojilerin sistemik analizi: Michael Freeden'in morfolojik yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1199-1220.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, msaidkaya@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5830-9727

Ideology and Systematic Analysis of Ideologies: Michael Freeden's Morphological Approach

Mehmet Said KAYA³

Submitted by: 05.09.2022

Accepted by: 08.12.2022

Article Type: Review

Abstract

It is almost impossible to find a scientific or epistemological agreement in the explanation of the concept of ideology, which appears in different forms and definitions in the historical process. In addition, the concept of ideology is used chiefly with a negative connotation both in political science literature and for general readers. Recently, some studies that have departed from this line have tried to investigate ideologies as parts of the sociopolitical structure and have suggested some methods that advocate analyzing ideologies as data related to existing conditions. In this direction, ideologies are considered as the elements that determine the political discourse and thus direct the attitudes and behaviors of political life, language, and all public actors. In this study, the morphological analysis developed by Michael Freeden, who deals with ideologies from this perspective, will be explained by examining all aspects. According to Freeden, every ideology should be analyzed with its peculiar conceptual structure through its temporal/historical and spatial/cultural ties. With the morphological analysis of ideologies, which serves as a key to opening the difficulties that political discourse naturally has, the map of a particular ideology in a particular practice can be revealed and used as important data in the systematic analysis of political action and decision-making.

Keywords: *Ideology, Political Concepts, Michael Freeden, Morphological Analysis, Decontestation*

³ Tarsus University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Political Science and Public Administration, msaidkaya@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5830-9727

Giriş

Stuart Hall bir yazısında ideolojinin İngilizceye kolayca geçmeyen, benimsenmeyi reddeden bir kavram olduğunu yazar. Kavrama yüklenen pek çok betimsel anlamın yanında analitik bir rol verilmemesi Anglosakson sosyal bilim çalışmalarında ideoloji kavramının özümsememesine yol açmıştır (Hall, 2018, s. 111). Hall'ın bu yaklaşımının geçerliliğini sürdürdüğü ve Türk yazınında da benzer bir durum olduğu söylenebilir. İdeoloji kavramı siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer teşkil etmekle birlikte düşünürlerce üzerinde uzlaşılmış bir tanıma sahip değildir. Siyaset bilimi alanında yapılan pek çok çalışmada ideoloji, dolaylı bir biçimde, farklı çizgilerdeki siyasi davranışın bir eylem aracı olarak eleştirel ya da amaçsal niteliklerle değerlendirilmiştir. İdeolojinin kritik rolü göz önünde bulundurulduğunda bu kullanımda bir uyumsuzlukla karşılaşılır. Bu yaklaşımın hem Batı hem de Türk siyaset çalışmalarında belirli oranlarda korunduğunu söylemek mümkündür. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji (1969) isimli çalışmasında bu soruna değinerek iki önemli etkene işaret eder: siyaset bilimcilerin incelemelerinde normatif yaklaşımları esas almaları ve Marksist yaklaşımın ideoloji üzerine düşüncelerdeki etkisi. Literatürdeki normatif yaklaşımlar, sosyopolitik gerçekliklerin göz ardı edilerek teorik düzlemdeki unsurlar üzerinden hareket edilmesini ifade eder. Bu çalışmalar, yalnızca düşünsel zeminde kalıp gerçeklikle bağdaşmadıklarında aykırı gözükten pratikleri yok saydıklarından doğru sonuçları iskarlar. Bu hususta Mardin, sosyal bilimlerde “olanı olması gerekenden ayırmak” gerekliliğini vurgular. Benzer şekilde Marksist yaklaşım da soyut-felsefi akıl yürütmelere dayanmakla birlikte ideolojiyi bir araç konumuna indirger ve onu olumsuz bir çağrışımla ele alır. Bu yaklaşımın sonucunda da ideolojilere atfedilen pejoratif anlam nedeniyle, siyaset bilimi çalışmalarında ideolojilerin doğrudan faktörler olarak incelenmesinin önüne geçilmiş, pratik siyasal tartışmalarda ise “ideolojik söylemlerden” kaçınılmasına ve siyasi eylem ve düşüncelerde herhangi bir ideolojik bağlılığın kötü bir şöret doğurmasına neden olunmuştur⁴.

Mardin, “insanlara istikamet sağlayan” ideolojilerin kendi başlarına bir araştırma konusu haline getirilerek bilimsel bir yaklaşımla incelenmelerinin gerekliliğini vurgular ve sonraki dönem akademik çalışmalarında ideolojinin önemli bir çalışma alanı olacağını öngörür (Mardin, 2019, s. 16-33). Dolayısıyla bu çizgiden ayrılan bazı yakın dönem çalışmaları haricinde Marksist düşünce geleneğinin etkisiyle ideolojilerin negatif çağrışımı korunmuş ve pratik etkileri belirli ön kabullerle değerlendirilerek kapsamlı bir ampirik çalışma için gerekli görülmemiştir. Buradan yola çıkılarak, özellikle 20. yüzyıl itibarıyla ideoloji konusu pratik etkenleri ile birlikte incelenmiş, ilişki içerisinde olduğu yapılarla birlikte analiz edilerek belirli nesnel sonuçlara ulaşılmıştır. Söz konusu çizgideki düşüncelerin önemli iki katkısının ideolojinin tarihsel-kültürel bağlantılarını göstermek ve diğer kavramlarla örüntüsünü incelemek olduğu söylenebilir. Bu doğrultudaki ideoloji anlayışı için genel bir şema çizmek mümkün hale gelir. Örneğin, Eagleton'a göre farklı düşünürlerce yapılmış ideoloji tanımları birbirleriyle çelişir ve bir uzlaşma oluşturmazlar. Ancak kapsayıcı bir perspektifle bakılırsa ideoloji “farklı kavramsal filiflerle bir doku halinde örülmüş metindir; farklı tarihlerde yoğrulmuştur” (Eagleton, 2015, s. 17) ve “bir sözcenin, kullanıldığı toplumsal bağlamla ilişkisinin bir işlevidir” (Eagleton, 2015, s. 28).

Marksist düşünce geleneğinden farklılaşarak, ideoloji üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten yakın dönemdeki düşünürlerden biri de Michael Freeden'dir. Freeden, her siyasi pratiğin kendi tarihsel ve kültürel şartlarına bağlı olduğu gerçeğinden hareket ederek, bu pratiklerin özgün bir yapıda olduğunu, ideolojilerin ise siyasetin zorunlu faktörleri olarak kavramsal yapılarıyla birlikte hem bu şartlardan etkilendiğini hem de siyasi ve sosyal yapıyı şekillendirdiğini düşünür (Freeden, 1996, s. 4). Belirli bir zaman ve yerdeki siyasi olayların veya kararların incelenmesi, o dönemin siyaset teorilerinin, tartışmalarının ve kavramlarının; bu sebeple de ideolojilerin araştırılmasını zorunlu kılar. Freeden için bu araştırma kesin ve bilimsel bir analizi gerektirir.

⁴ İdeoloji kavramının sahip olduğu olumsuz çağrışımın önemli nedenlerinden birisi de muhafazakâr siyasal düşüncenin bu kavrama yönelik tutumudur. Muhafazakârlar kendi siyasal pozisyonlarının hakikat veya gerçeklik taşıdığı iddia ederken, Marksist ya da daha genel bir ifadeyle sol siyasetin ideolojik ve dolayısıyla çarpıtılmış olduğunu düşünürler. Bu nedenle kendi siyasal görüşlerinin ideoloji kavramıyla tanımlanmasından ısrarla kaçınırlar.

İdeolojik Morfoloji adıyla kavramsallaştırdığı analiz, genel bir ideoloji kavramına değil, ideolojilerin her pratiğinde değişen kendine özgün yapılarına odaklanır. Analizin araştırma nesnesi, bir ideolojinin kendi biçimsel yapısı ile birlikte ideolojinin ortaya çıktığı ortam ve hedef aldığı tarihsel-kültürel koşullardır. Dolayısıyla ideolojik morfoloji yöntemi, Mardin'in belirttiği iki problemin çözümünde kesişim noktasında durur.

Bu makalenin amacı, en basit haliyle, siyaset bilimi yazınından uzaklaştırılan ideolojilerin bilimsel olarak incelenmesinin gerekliliğini göstermek ve literatürdeki bu açığı kapatmak için katkı sağlamaktır. Çalışma, bir yöntem önerisi sunmak için Freedon'ın morfolojik analizinin tanıtılması ve bunun üzerinden ideolojilerin sosyopolitik hayattaki işlevlerinin gösterilmesini içermektedir. Bu sebeple de kapsam ideolojik morfoloji yönteminin açıklanmasıyla sınırlandırılmış, herhangi bir ideolojik kümenin ya da pratiğin analizi çalışmaya dahil edilmemiştir. İlk olarak ideoloji çalışmalarının tarihçesindeki köşe taşları açıklanarak Freedon'ın ayrıldığı noktalar ve kendi düşüncesini desteklemek için kullandığı teoriler gösterilecektir. Böylece ideolojinin morfolojik analiz ile felsefi bir tartışma konusu olmaktan bilimsel bir analizin nesnesi konumuna taşınmasındaki süreç ortaya çıkarılacaktır. Sonraki bölümde Freedon'ın yöntemi tanıtılarak ideolojilere ve ideolojilerin biçimsel yapısını oluşturan siyasi kavramlara yaklaşımı ve sınıflandırma yöntemleri kendi kaynakları üzerinden açıklanacaktır. Ardından morfolojik analiz ideoloji çalışmalarındaki önemini belirtmek için Freedon'ın çalışmalarındaki siyaset-ideoloji arasındaki zorunlu ilişki incelenecektir. Tüm bunlarla, ideolojilerin tarihteki ya da günümüz siyasetindeki spesifik örnekler için birer veri haline getirilerek siyaset bilimi çalışmalarına dahil edilmesindeki faydaların gösterilmesi, aynı zamanda günümüzdeki siyasi meseleleri anlamadaki rollerinin tartışılabilmesi amaçlanmaktadır. Bu bakış açısıyla Freedon'ın eserlerinin literatürdeki konuyla ilgili farklı yazarların düşüncelerinden desteklerle incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişimi

Modern ideoloji kelimesinin tarihi ihtilal dönemi Fransa'sına uzanmaktadır. 1796 yılında Antoine Destutt de Tracy, Paris'te Institut National'de verdiği derslerde ideoloji kavramını fikir dünyasına sunmuştur. Kavramın bu ilk kullanımında, olumsuz bir anlamın aksine, Aydınlanma filozofları tarafından geliştirilen bilimselleştirme hareketine paralel bir biçimde, düşüncelerin bilimsel ve dolayısıyla seküler bir çerçevede yeniden yapılandırılması ve sınıflandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda ideoloji, ihtilal sonrasında kilisenin eğitim üzerindeki hegemonyasını kırmayı ve eğitimden metafiziği dışlayarak bilimselliği amaçlayan yeni bir yöntem şeklinde değerlendirilmiştir. Düşünürlerin gözünde ideolojinin "ideolojik" rolü ise konjonktürden bağımsız ve evrensel olan modern düşünceleri devrim-sonrası sosyal yapıya entegre etmekte (Lichtheim, 1967, s. 4-5). Bu anlamda de Tracy'nin "teorilerin teorisi" ve "düşünceler bilimi" tanımlamasıyla yücelttiği ideolojiye yüklediği görev, Bacon, Newton ve Descartes izindeki modern bilimsel ampirizm temelinde kurulmuş teoloji karşıtı bir düşünce sistemiydi. Dolayısıyla Fransız *ideolojistlerine* göre ideoloji bir bilim olduğu için bilginin dogmatik etkenlerden arındırılmasını ve ampirik bir zeminde incelenmesini hedefleyen apolitik bir yaklaşımı ifade ediyordu (Vincent, 2010, s. 2-3). Napolyon Bonapart, siyasi kariyerinin başlarında kilisenin politik baskılarıyla mücadele etmek için enstitünün teolojik/metafizik ve Katoliklik karşıtı ideoloji çalışmalarını destekledi. Ancak sonrasında seküler ve özgür düşünce kendi iktidarına karşı bir tehdit halini alınca aydınlara karşı mücadeleye girişerek onları gerçeği saptırmakla suçladı. Napolyon'un deyimiyle ideologlar (*ideologues*), düşünce ve gerçeklik veya teori ve pratik arasında yanılısamalar yaratarak düşüncenin gerçekle olan bağıni kestiler. Böylece, ideoloji kelimesi Napolyon tarafından politize edildi ve siyasi alana yönelik hegemonya mücadelesinde entelektüellere karşı bir araç haline dönüştürüldü (Strath, 2013).

Felsefe ile sosyopolitik gerçeklik arasındaki kırılmanın ideoloji kavramı üzerinden tanımlanması fikri Marx ve Engels tarafından geliştirilerek kullanıldı. Napolyon ile aralarında direkt bir bağlantı olduğu söylenemese de

Marx ve Engels ideoloji kavramını oldukça benzer bir anlamda, Alman idealistlerini eleştirmek için kullandılar. Marx ve Engels'in kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*'nin iddiası, Genç-Hegelcilerin romantizm ve idealizm üzerine kurulu anlayışlarının bir ideoloji olarak gerçekliği *camera obscura* benzeri bir yanılsamaya çarpıttığıdır⁵ (Strath, 2013). Genç-Hegelci ideologların tartışmaları kelimeler ve ifadeler arasındaki soyut dünyaya (metafizik) sıkıştırarak düşünce ile gerçeklik arasındaki bağı ortadan kaldırmaları ve bu sebeple felsefeleriyle gerçeği gizleyen yanılsamalar üretmeleri ideolojinin temel rolüne işaret eder (Marx ve Engels, 2018, s. 28-29).

Marx açısından ideoloji, hâkim burjuva sınıfının toplumsal bilinci engellemek için kullandığı bilimsel olmayan ve yanılsamalardan oluşan bir araçtır ve bu durum pejoratif anlamdaki bir ideoloji kavramsallaştırması görünümünde karşımıza çıkar. Genelden özele hareket edilecek olunursa, Marx'a göre sınıflı toplumlarda ekonomik egemen sınıfların sistemin sürekliliğini sağlamak için kullandığı baskıcı (*repressive*) ve baskıcı olmayan (*non-repressive*) araçları vardır. İdeoloji, fiziksel baskıya ve güç kullanımına dayanan baskı araçlarından ayrılan ikinci grubun içerisindeki bir faktördür ve toplumsal bilinçlenmeyi engelleyen yanıltıcı düşünceleri ifade eder. Ancak yine de ideolojik yanılsama mutlak değildir. Marx'ın olgun dönem eserlerine göre proletarya ideolojik alandan çıkarak bilinçlenebilir ve egemen sınıfa karşı mücadele edebilir (Leopold, 2013). Toplumsal yapının kendisinin sahip olduğu sistemin çarpıklığı, bilincin de çarpıklaşmasına neden olur. Toplum ile sistem arasındaki bu bağlantı Marx'ın eserlerinde gösterdiği üretim araçlarına göre şekillenen bireyleri anlamada yol göstericidir (Bluhm, 2014, s. 17). Dolayısıyla Marx hem kendi düşünce kümesini ideolojiden ayırır (çünkü Marx'a ve birçok Marksist düşünürü göre fikirleri bilimsel temellere dayanır) hem de ideolojiyi politik alanın tamamına yayılmış mutlak bir soyutluk olarak görmez. Marx'ın bu ideoloji kurgusu, sonraki dönem Marksist literatür içerisindeki hâkim sınıf karşıtı argümanlar arasında "en gelişmemiş" konu olmakla birlikte merkezi konumdadır. Kavramın olumsuz ve soyut bir alana sıkıştırılıp korunması, ideolojinin tarihsel yapılarla ve toplumsal pratiklerle birlikte incelenmesinin önüne geçer (Hall, 2018, s. 136).

Marx'ın ideoloji yaklaşımını değerlendiren Raymond Geuss, Marksist bakış açısındaki ideoloji kavramının üç farklı şekilde açıklanabileceğini savunur. Bunlardan ilkinde, betimsel anlamda (*descriptive sense*) ideoloji antropolojik bir çalışma alanı olarak ele alınıp belirli bir toplumun sosyokültürel özelliklerini (kültür, din, kurumlar, vs.) araştırmak için kullanılır. Marx ve Engels'in anlattığı tarihsel süreçteki farklı aşamalar (veya sınıfsal ayrımlar) bu ideoloji anlayışının ortaya çıkmasında etkindir. İkinci biçiminde, yukarıda açıklandığı gibi Marksist düşüncedeki en yaygın kullanılan haliyle, yani pejoratif ya da eleştirel yaklaşımda (*pejorative/critical sense*), ideoloji insanları sosyoekonomik ve politik gerçekliklerden uzaklaştıran bir yanlış-bilinç veya yanılsamalardır. Nihayetinde de olumlu (*positive sense*) bir bakış açısıyla ideolojiler bir dünya görüşü çerçevesinde açıklanır. İnsanların kimlik oluşturmada ve anlam yüklemde doğal bir gereksinimle toplumsal bilince ya da kültüre dahil oldukları kabul edilirse, ideolojiler bir dünya görüşü sunarak bu işlevi yerine getirirler (Geuss, 1981, s. 4-26). Tüm bunlarla birlikte, Marx'ın siyaset, tarih ve toplum üzerine düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda bu üç yaklaşımdan yalnızca pejoratif anlamdaki ideoloji kavramı doğrudan Marx'ın metinlerinden çıkarılabilir. Diğer ikisi ise, Marx'tan sonraki düşünürlerin de dahil edildiği bir okumayla dolaylı bir biçimde ulaşılabilen sonuçlardır (Leopold, 2013). Örneğin Komünist Manifestonun betimsel bir çizgide oluşturulduğu söylenebilir ancak sabit bir zamansallığı dikkate alarak tarihsel bir çizgi çıkarmakla birlikte mekânsallığın yaratacağı çeşitliliği ve dolayısıyla kültürel farklılıkları göz ardı eder. Kapitalizmin küreselliğine dayanan tek bir zamansal çizgi, insanlık için mutlak bir süreç olarak betimlenir (Jessop, 2002, s. 101; Smith, 1984, s. 81-82) ve bu sebeple antropolojik çıkarımlar yapmak için uygun değildir.

⁵ Yukarıda da belirtildiği gibi Marx ideolojilerin yarattığı yanılsamayı *camera obscura* benzetmesiyle tanımlar ve her ne kadar Marx'ın ideolojiye yaklaşımı "yanlış-bilinç" söylemiyle özetlense de Marx bu benzetmeyi hiç kullanmamıştır. İdeolojiyi doğrudan yanlış-bilinç olarak tasvir eden kişi Engels'tir. 1893 yılında F. Mehring'e yazdığı mektubunda ideolojiyi ve ideologları bu perspektifle değerlendirir: "İdeolojinin düşünür denen kişinin bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği süreç olduğu doğrudur, ancak bu gerçekleştirilen bir yanlış bilinçtir. Onu yönlendiren gerçek güçler onun için bilinmez kalır; yoksa bu ideolojik bir süreç olamazdı. Dolayısıyla düşünür, [yanlış olduğunu bilmeden] yönlendirici ya da görünüşte yönlendirici olan güçler tasarlar" (Engels, 2010, s. 164). Dahası, mektubunda Engels ideolojinin ekonominin yanında politik, yasal ve daha başka unsurlarla olan ilişkisini kabul edip Marx'la birlikte bunları göz ardı ettiklerini kabul eder. Engels'e göre ideolojiler ve ideolojik araçlar mevcut koşullara göre değişebilir ancak bu değişimde baskın olan güç ekonomik temellerle etkileşim içinde olan ideolojidir (Gustafsson, 1966, s. 266-268).

Yine de Geuss'un yaptığı bu sınıflandırma Marksist düşüncede ideoloji üzerine ortaya atılan fikirleri ve gelişmeleri takip etmede faydalıdır. Bu iki dolaylı çıkarım esasen 20. yüzyılda yaşamış üç Marksist filozof tarafından geliştirilmiş ve bu düşünceler de ideolojilerin günümüzdeki bilimsel incelemesine büyük katkı sağlamıştır. Bu kişilerden ilki olan Alman düşünür Karl Mannheim Marksist yaklaşıma bağlı kalmakla birlikte, ideolojileri sosyokültürel birer faktör olarak ele alır ve ideolojiyi kısmi ve bütünlükçü kavramlar şeklinde ikiye ayırır. Kısmi ideolojiler bireysel düzeyde olup öznenin psikolojisine ve şahsi çıkarlarına bağlıdır ve diğer bireylere karşı kullanılan yanıltıcı düşünceleri ifade eder. Bütünlükçü ideoloji ise, Marx'ın anlatımına daha yakındır ve bir toplumun kültürüne ve tarihine bağlı genel bir hayat görüşünün yanlış-bilinçlenmiş halini ifade eder⁶ (Mannheim, 2002, İkinci Bölüm). Ancak bu konuda Mannheim, Marksist anlamdaki ideolojinin tüm hayat görüşlerine dahil edilmesinin ideoloji dışında bir alan bırakmadığını (bir bireyde ideoloji olarak tanımlanan yanlış bilincin çözümlenmesinin yeni bir perspektifteki ideolojiyi ortaya çıkarması), dolayısıyla ideolojiyi (ve aynı sebeple düşünceleri) tarihsellik içerisinde toplumsal değişimin statik bir ürünü olarak ele almak gerektiğini ve gerçeğin farklı ideolojik perspektifler altında incelenerek ortaya çıkarılabileceğini savunur. Çünkü ideolojiler barındırdıkları tüm yanılsamalarla birlikte, içinde yer aldıkları zaman ve mekânın gerçekliğiyle temas ederek düşünce üretirler (Breiner, 2013; Sagarin ve Kelly, 1969, s. 293). Mannheim'ın bu yaklaşımı ideolojilerin toplumsal pratiklerle olan bağlantısını dikkate alma konusunda önemli katkılar sağlamıştır.

Benzer şekilde Gramsci, ideolojileri egemen sınıf-kitle ilişkileri kapsamında çıkararak, onları kültürel üzerinden inceler. Gramsci'ye göre, kapital tahakküm şiddetle değil, bilginin ele geçirilmesiyle sağlanır. Egemen iktidar yasal ve fiziksel otoritenin yanında dili, bilgiyi ve kültürü hâkimiyeti altına alır. Böylece egemen iktidarın ideolojisi avamlaşarak "ortalama bir vatandaşın sağduyusuna" dönüşür ve kitleleri kontrol eder (Vincent, 2010, s. 6). Gramsci'nin yaklaşımında ideoloji Marksist düşünceden özü itibarıyla ayrılmaz ve diyalektik materyalizmin işleyişindeki rolünü sürdürür. İdeoloji egemen burjuva sınıfının kullandığı bir araç olduğu için yanlış-bilinç üretir ve proletaryayı kontrol etmek ve bastırmak amacıyla kullanılır. Ancak ideolojinin kapsamı değişerek devlet aygıtı olmanın dışında da alan bulur, tüm toplumsal sınıflara dahil olur ve toplumsal yapının bileşenleri ile (dil ve kültür gibi) etkileşim kurar. Dahası, makalenin konusuyla da bağlantılı bir biçimde, Gramsci Marksist ideoloji anlayışına iki önemli yenilik getirir. İlkin, ideolojiyi salt bir yanlış-bilinç olmaktan çıkararak eyleme dönük bir yapı haline getirir, diğer taraftan da entelektüelleri tekrar gündeme alarak ideolojilerin muğlak anlamdaki bir "sınıf" tarafından değil de toplumun daha geniş ölçeğinde yer alan belirli öznelerce üretildiğini/üretilebileceğini ve aktarıldığını söyler (Freeden, 2003, s. 19-24).

Bu çerçevede üzerinde duracağımız son düşünür olan Althusser, Marx'ın egemen sınıfın bir aygıtı olarak betimlediği ideolojinin asıl rolünün özneler üretmek ve bireyleri kontrol etmek olduğunu savunur. Hâkim ideoloji, kendi çıkarlarına uygun bir biçimde devletin ideolojik aygıtları olan toplumsal kurumlar (aile, okul ya da dini kurumlar) üzerinden somutlaşarak bireyleri inşa ve kontrol eder ve böylece tüm sosyopolitik alana yayılır. Althusser'e göre ideolojinin tarih boyunca işlevi budur ve bu nedenle ideolojinin tarihi yoktur (Althusser, 2000). Dolayısıyla bu anlamdaki ideoloji hem Marx'ın dediği tarihsel biçimlerle şekillenen modern hâkim sınıfın düşüncesiyle özdeş değildir hem de Marksist öğretilerdeki gibi yalnızca kamusal alanda ve toplumla ilişkili olmayıp (aile kanalıyla) özel alana ve doğrudan bireylere ulaşabilir (Freeden, 2003, s. 25-27). Althusser'in düşüncesindeki ideoloji ile birey arasındaki karşılıklı direkt ilişki, ideoloji araştırmalarında söylem analizinin önemini ve ideolojilerin toplumsal mobilizasyondaki rolünü ortaya çıkarır.

Marksist filozofların büyük etkisiyle Türk entelektüelleri de bu çizgiye belirli özgün fikirler ekleyerek dahil olmuşlardır. Örneğin Cemil Meriç'e göre Batı menşeli olan ideolojiler ya da *izmler* "idraklerimize giydirilen deli gömleklidir" ve sloganlardan ibarettirler. Asıl işlevleri obskürantizm, yani bilginin belirli bir sınıfın

⁶ Burada ortaya çıkan önemli bir sonuç ise bu anlamdaki ideolojinin epistemolojik olarak sorunlu olduğudur. Çünkü Turner'ın belirttiği gibi toplumsal pratiklere dayanan ideolojilerin aynı zamanda bu pratikleri yanılttığını söylemek oldukça güçtür. Diğer bir deyişle toplumsal pratikler ve toplumsal düşünce arasında yanlış ilişkinin yerleştirilebileceği epistemik bir alan bulunmaz (Turner, 1983, s. 22-23).

tekeline bulundurulması ve toplumun geri kalanından saklanmasıdır (Meriç, 2005, s. 92-94). İdeolojiler Tanrı fikrinin dahil edilmediği toplumların dünyevi işlerini düzenlemek için ürettiği düşünce sistemleridir. Dolayısıyla vahye bağlı toplumlar için anlamsızdırlar (Meriç, 2004, s. 57-58). Ancak Meriç metnin devamında, Mannheim ile benzer şekilde, ideolojilerin olumsuz yapılar olsa da düşüncenin devamlılığı ve siyaset için bir harita görevi gördüklerini, doğruya ulaşmak ve obskürantizmden kurtulmak için tüm ideolojilerin serbestçe öğrenilip tartışılması gerektiğini savunur. Bu süreçte ideolojilerin pejoratif yapısının tarih, millet ve kişilik şuuru ile aşılabileceğini, böylece sloganların yerini düşüncelerin alacağını söyler. İdeolojilerin yasaklanması toplumun obskürantizme hapsedilmesi anlamına gelir (Meriç, 2005, s. 95-96). Bu kapsamda Marksist kuramlar “ideoloji” kavramının en temeldeki olumsuz niteliğini korusa da ideolojileri somutlaştırmış ve ekonomi-politiğin yanında toplumsal bir anlam kazandırarak bilimsel araştırma nesnesi haline gelebilmelerinin önünü açmıştır. Yine de bu yaklaşımlar, ideolojilerin siyasi ve toplumsal gerçeklikler olduğu kabul edilirse, ideolojinin kuramsal fonksiyonlarına odaklanarak tarihteki pratik etkilerini ve farklı yapılarla olan ilişkilerini anlamada yetersiz kalır.

Eleştirel düşüncenin bu gelişim sürecinden farklılaşarak, Geuss’un da belirttiği gibi, ideolojiler antropolojik/sosyopolitik çalışmalarda belirli bir toplumun belirli bir zamandaki düşünsel ve siyasi durumunu anlamada kilit taşı görevi görebilirler. Michael Freeden bu düşünceyi takip ederek ideolojilerin siyaset bilimi içerisindeki konumunun belirlenmesi ve bir ideoloji ile bir toplum arasındaki ilişkinin anlaşılabilirliği için genel bir ideoloji kavramının serüveni yerine her ideolojinin kendi zamansal ve mekânsal bağlarıyla içinde yer aldığı koşulların ve kendi biçimsel yapısının incelenmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda Freeden için araştırma nesnesi Marksist düşüncedeki gibi bütün bir “ideoloji” kavramı değil, hem birbirlerinden farklılaşarak müstakil bir varlık alanı bulan hem de birbirleriyle ilişkileri ile ideolojiler ve ideolojik pratiklerdir.

Bunun yanında, Freeden, Marksist çizgideki pejoratif ideoloji yaklaşımını kabul etmemekle birlikte, eleştirel yaklaşımın ideoloji çalışmalarına özellikle ideolojinin üretiminde öznenin rolünün ideolojiyle birlikte ele alınması (Freeden, 2003, s. 126) ve ideolojilerin spekülatif felsefeden farklı bir olgu olmasından hareketle sosyal ve siyasi yaşamı etkileyebileceğinin/değiştirebileceğinin vurgulanmasının (Freeden, 1996, s. 42) büyük katkı sağladığını söyler. Dolayısıyla ideolojiyi bir iktidar aracı olmasının dışında, sosyopolitik bir faktör olarak incelemenin önünü açar. Bu doğrultuda Freeden *ideolojik morfoloji (ideological morphology)* adını verdiği yöntemi tanıtır: ideolojiler içerisinde yer aldıkları dönemin ve mekânın şartlarıyla ve bağlantı kurdukları diğer siyasal kavramlarla üretilir, şekillenir ve olgunlaşır. Morfolojik inceleme hem ideolojinin kendi iç yapısını hem de ideolojinin diğer kavram ve ideolojilerle ilişkilerini inceleyerek daha genel ve kapsayıcı bir çerçeve ortaya çıkartır (Freeden, 2017, s. 124). İdeolojilerin antropolojik ya da sosyokültürel dinamiklerin hem etken hem de edilgen bir parçası biçiminde incelenmesi, o toplumun o tarihteki düşünsel ve siyasi durumunu anlamada hayati önem taşır. Bu konuda Freeden, tarihselliğin ve kültürel etkenlerin metin incelemelerine dahil edilmesi gerektiğine dikkat çeken bazı entelektüel tarihçiler ve antropologların fikirlerinden de destek alır. Örneğin Quentin Skinner, tarihsel metin çalışmalarında yalnızca metnin kendisinin analiz edilmesinin eksiklikler doğuracağını, metnin amacının ve anlamının tam haliyle ortaya çıkarılamayacağını savunur. Bunun giderilmesi için incelemeye metnin bağlamının, yani üretici bir özne olan yazarın ve içinde bulunduğu dış gerçeklik koşullarının da dahil edilmesi gerektiğini söyler (Skinner, 1969, s. 3-53; 1974, s. 279-281). Freeden da bağlam ve söylem arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, ideolojilerin ampirik bir yöntemle çalışılmasının gerekliliği üzerinde durur (Freeden, 2013a). Kavramlar Tarihi isimli kapsamlı bir çalışma yaparak önemli bir yöntemin önünü açan Reinhart Koselleck’in de belirttiği gibi, kavramlar ontolojik özellikleri nedeniyle tecrübeyle karşılıklı bir ilişki içerisinde (Koselleck, 2020, s. 58, 81). Tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen tecrübelerdeki değişime bağlı bir biçimde, “zamansallaştırma” (*temporalization*), bir kavramın statik anlamını tarihsel düzlemde dinamik bir faktör olarak yeniden düşünmektir (Koselleck, 2020, s. 77-86). Diğer bir deyişle, Koselleck kavramların eşzamanlı (*synchronic*) bağlamlarındaki değişimin artzamanlı (*diachronic*) bir

düzlemde gerçekleştiği sonucuna ulaşır (Freeden, 2013a). Bu açıdan kavramlar tarihi, entelektüel tarihçiliğe yeni bir zamansallık ve mekânsallık anlayışı katmıştır (Freeden, 2017, s. 124). İdeolojiler üzerine yapılacak çalışmalarda kavramın semantiğindeki zamansallığa bağlı değişimin ortaya çıkarılabilmesi tarihsel ve kültürel bağlantıların geniş bir ölçekte incelenmesini gerektirir. Bu nedenle Gramsci'yle paralel bir ifadeyle, Freeden'ın da vurguladığı gibi ideolojilerin toplumsal yapının tüm düzeylerinde ortaya çıktığından hareket etmek gerekmektedir (Freeden, 2013a). Keza post-Marksist düşüncenin temsilcilerinden Laclau ve Mouffe da çalışmalarında Gramsci'nin düşüncesini takip ederek “tüm ifade sistemlerini kapsayan” ve her nesnenin ontolojik bir biçimde bağlı olduğu söylemin kökeninin toplumsal pratiklerde (ya da toplumsal kimlikte) olduğunu savunurlar (Laclau, 2006, s. 106; Laclau ve Mouffe, 1985, s. 107):

Toplumsal dünya, kendisini bize öncelikle kurumlarının kurucu eylemlerini sorgulamadan, görünüşte kabul edilen tortulu bir toplumsal pratikler birliği olarak sunar. Bununla birlikte, eğer sosyal dünya tamamen tekrarlayan, tortulaşmış pratikler yönünden tanımlanmadıysa, bunun nedeni toplumsalın her zaman kurumsallaşmış “toplum” çerçevelerinden taşması ve sosyal antagonizmaların bu çerçevelerin doğal olumsuzluğunu göstermesidir. Bu nedenle, tüm sosyal pratiklerin doğasında bir inşa ve yaratma boyutu vardır. İkincisi sadece tekrarı değil, aynı zamanda yeniden inşayı da içerir (Laclau, 1994, s. 3).

Laclau ve Mouffe'un düşüncesinde ideolojiler, geçici bir toplumsal kimlik oluşturarak ve söylemsel bir birlik kurarak toplumdaki farklı yapıları bir arada tutar ve yönlendirir. Post-Marksizm açısından toplumsal düzen verili değildir, sonradan söylem üzerinden inşa edilir ve bu inşa süreci de yanlıgılar olan ideolojilerle gerçekleştirilir (Freeden, 2003, s. 110-111). İdeolojiler, dilin teleolojik gerekçelerle fiilen kullanılması nedeniyle söylemle ilgilidirler (Eagleton, 2015, s. 27). Dolayısıyla ideolojinin toplumsal sınıflar ve pratiklerle ilişkisi Post-Marksist düşüncede önemli bir konum kazanır ancak söylemin ve ideolojinin taşıdığı pejoratif anlam Marksist gelenektekiyle bağlantı içerisindedir. Daha nesnel bir inceleme için ise felsefi akıl yürütmelerin yanında ampirik bir metodolojinin kullanılması gerekir.

Morfolojik Yöntem: Kavramların ve İdeolojilerin Analizi

Michael Freeden ideolojileri sosyokültürel yapılarla bağlantılı bir uzamda üretilen siyasi kavramlar sistemi çerçevesinde görse de genel bir ideoloji tanımının yapılmasının oldukça zor olduğunu belirtir. Çünkü ideolojilerin kendisi özel yapıdaki kavramlar olmakla birlikte diğer siyasi kavramlarla da sürekli-değişken bağlantılar kuran sistemlerdir (Freeden, 1996, s. 57-58). Bu noktada, Freeden ideolojileri dilbilimsel ve anlambilimsel ürünler tasavvuruyla ele almanın faydalı olacağını belirterek, onları “siyasi kavramların sürdürülebilir modellerdeki karmaşık kombinasyonları ve kümeleri” biçiminde betimler (Freeden, 2003, s. 46, 51): ideolojiler, ideolojiler tarafından anlamları belirlenen siyasi kavramların belirlenemez ve sınırsız sayıdaki kombinasyonu ile oluşturulan kalıplardır ve bu kavramlar ağının analitik bir yaklaşımla analiz edilmesiyle bir ideoloji genel hatlarıyla ortaya çıkarılır (Freeden, 1996, s. 4). Her ideoloji kendi yapısına bağlı kalarak sınırsız olasılıklı siyasi kavramla ilişki kurar ve kendi karmaşık yapısını oluşturur. Bu hususta ideolojilerin tanımını zorlaştıran önemli bir etken, kavramların kendisinin de sabit bir yapısının bulunmamasıdır. Kavramlar yorumlama ve anlamada, söylemin düzenlenmesini ve değişimini tanımlamada, daha genel bir tabirle insanın dış gerçeklikle kurduğu ilişkide anahtar görevi gören yapılardır (Steinmetz ve Freeden, 2017, s. 1-2). Freeden, W. B. Gallie'nin kavramların dahil oldukları karmaşık yapılar içerisinde sahip oldukları koşullara ve kavramı kullanan grup veya kişilere göre tartışılabilirliği (*contestability*) yorumuna (Gallie, 1955, s. 171-172) katılarak kavramların (Gallie'nin belirttiği gibi mutlak surette olmasa da) belirli değerler taşıyabileceğini ve dolayısıyla bu değerlerin onu kullanan öznelere durumuna göre değişkenlik göstereceğini söyler. Daha belirgin olarak, siyasi kavramlar, zamansal-mekânsal “dış dünya gerçeklikleri” ile “düşünce” arasındaki etkileşimden

türetilirler (Freeden, 1996, s. 51, 55-57). Dolayısıyla bir kavramın ya da ideolojinin araştırılması için üç etkenin –zaman (*time*), mekân (*space*) ve biçim (*morphology*)– birlikte incelenmesi gerekir⁷ (Freeden, 1996, s. 4).

Her kavram, içerisinde bulunduğu toplumsal inşanın bir ürünüdür ve anlamı kullanımına göre belirlenebilir. Kavramlar tarihinin de gösterdiği gibi bir kavramın ifade ettiği anlam, özünü korumakla birlikte dış gerçeklikle ilişkisine göre tarihin farklı dönemlerinde çeşitli anlamlar kazanabilir. Freeden (1996, s. 61), bu değişkenliği Koselleck'in de (2020, s. 81-82) üzerinde durduğu demokrasi örneği üzerinden açıklar. Demokrasi kavramının ortaya çıktığı Yunan kökenindeki anlamıyla Aydınlanma felsefesindeki ya da modern dönemdeki demokrasi kavramının ifade ettiği anlam belirli temel benzerlikler taşımakla birlikte büyük oranda farklıdır. Bu farklılıktaki önemli etken kavramın içinde bulunduğu dünya ile ilişkisini belirleyen tarihsel ve –kavram tarihçiliğine ek olarak– kültürel yapıdaki değişimdir. Kültür yalnızca toplumun ürettiği “semboller ve materyalleri” değil, aynı zamanda “eserleri, bilim ve teknolojiyi, sanatı ve toplumsal pratikleri” de kapsar. Kültürün bu geniş tanımı ile bakıldığında zamansal-mekânsal farklılıkların kavramların anlamları üzerindeki etkisinin büyüklüğü daha açık bir biçimde görülebilir (Freeden, 2003, s. 57-58). Siyasi kavramların analizi, bu nedenle, metni ya da söylemi üreten öznenin konumuyla birlikte semantiğin çözümlenmesi için kavramın anlamındaki eşzamanlı yapıların artzamanlı bir incelemesini gerektirir (Freeden, 2003, s. 72-74). Dolayısıyla zaman, bir kavramın semantik yapısını hem tarihsellik hem de öznenin fiziksel ve zihinsel koşullarını etkilemesiyle şekillendirir. Kültürel faktörlerin rolü ise mekânsallığın anlam üzerindeki etkisini öne çıkarır. Bir kavramın ya da ideolojinin toplumla olan zorunlu ilişkisi, yapılacak analize bu toplumun yalnızca zamansal değişime göre içinde yer aldığı yapıyı değil, aynı kavramın ya da ideolojinin farklı coğrafyalardaki toplumsal yapılara bağlı kullanım farklılıklarının da incelenmesini gerektirir (Freeden, 1996, s. 54). Böylece, morfolojik analizin araştırma nesnesi anlam ve biçimsel yapının yanında kavramı kullanan toplumun yapısının, yani belirlenen zamanın ve mekânın koşullarıdır.

Bu perspektifle hareket ederek biçimsel yapıya geçecek olursak, Freeden'a göre kavramlar yapısal olarak vazgeçilmez ve yarı-bağımlı bileşenlerden oluşur. Bir kavramın vazgeçilmez özelliği kavramın bilinen tüm kullanımlarında bulunan, anlaşılabilirliği ve aktarımı sağlayan, içkin veya mantıksal bir üretimin değil kavramın kullanımının *de facto* bir sonucunu ifade eder. Dolayısıyla kavramın anlamını tek başına taşımamakla beraber eşzamanlı yapıların temelini oluşturur ve kavramların sınıflandırılmasını mümkün hale getirir. Yarı-bağımlı özellikler ise sınıflandırılmış ancak tanımlanamamış kavramın değişken bileşenlerini ifade eder. Kavramın ifade ettiği anlam merkez yapıyla bir konuma sahip olsa dahi değişkenlerin (zaman, mekân, kültür, vs.) etkisi ile formunu yarı-bağımlı özelliklerle kazanır, çünkü bunlar kavramın diğer kavramlarla bağlantı kurmasını ve böylece tanımlanmasını, dolayısıyla da artzamanlı incelemeyi mümkün hale getirir. Bu ek bileşenler bireysel perspektifte gereksiz görünse de kavramsal kombinasyonların çeşitliliği için elzemdir (Freeden, 1996, s. 62-66). Bir kavramın belirli bir kullanımındaki anlam, zamansal ve mekânsal faktörlerin yanında bu kavramsal bileşenlerin yardımıyla tanımlanarak ortaya çıkarılır ve kavramın spesifik bir biçimde neyi ifade ettiğini belirler⁸. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen üç boyut müstakil bir biçimde değil, birbirleriyle

⁷ Freeden sonraki çalışmalarında bu üç unsura ek yaparak, kavramın taşıdığı mesajın aktarımının (sunumu, yoğunluğu veya gücü) da anlamı belirleyen bir etken olduğunu ifade eder. Bu nedenle retorik morfolojik incelemenin bir parçası haline getirir (Freeden, 2017, s. 132). Freeden'in morfoloji ve retorik üzerine ek incelemesi için bkz. Freeden, M. (2013b). *The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice*, s. 290-294. Modern siyasette retorik rolü ve ideoloji ile benzerliği (özellikle pejoratif anlamına karşın ortaya çıkışındaki olumlu anlamı ve günümüzdeki işlevi) üzerine bir inceleme için bkz. Finlayson, A. (2013). Ideology and Political Rhetoric. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* içinde, s. 197-213. Ayrıca retorik kavramsal tarih ile ilişkisi ve değişimi için bkz. Palonen, K. (2019). Concepts and Debates: Rhetorical Perspectives on Conceptual Change. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual History in the European Space* içinde, s. 96-117.

⁸ Freeden kavramların bu yapılarını aynı bölümde masa örneği ile somutlaştırarak açıklar. Herkes ve her dönem için masa, belirli araçlarla yerden yukarıda duran, somut bir maddeden yapılmış, bir rengi olan araçtır. Masanın bu anlamı tüm kullanımlar için ortaktır, dolayısıyla bu özelliğinin ortadan kaldırılması durumunda masa kavramı genel anlamını, dolayısıyla da anlaşılabilirliğini ve aktarımını kaybeder. Fakat bir masanın hangi maddeden yapıldığı, rengi veya şekli her masaya göre değişebilir. Bu değişiklikler masalardaki farklılıkları anlamamızı ve tanımlayarak kategorilere bölmemizi sağlar. Bu değişken bileşenler ise yarı-bağımlı özellikleri betimler (Freeden, 1996, s. 66). Verdiği bir siyasal kavram örneği olan özgürlük kavramının vazgeçilmez ya da ortak anlamı kısıtlanmama iken, yarı-bağımlı ya da değişken bileşenleri bireysel haklar, özgür irade, özerklik, vs. gibi kavramlardır. Tüm bu bağlantılar birlikte değerlendirildiğinde ancak özgürlük kavramının belirli bir bağlamdaki kullanımın tam anlamıyla ifade edilmiş olur.

ilişki içerisinde bir kavramın kullanımındaki anlamı ve farklılıkları meydana getirir. Bu spesifik anlamın belirlenmesindeki asıl etken ise toplumun algısı ve söylemi oluşturan pratiklerdir. Keza Laclau ve Mouffe da benzer şekilde (dilsel-davranışsal ayrımlar da dahil) hiçbir nesnenin toplumsal pratiklerin (söylemin) dışında verili olmadığını (Laclau ve Mouffe, 1990, s. 97-130), “sözde söylemsel olmayan” nesnelere az ya da çok karmaşık yapılar şeklinde söylemsel eklemeler (*discursive articulations*) şeklinde karşımıza çıktığını savunurlar (Laclau ve Mouffe, 1985, s. 107; Boucher, 2008, s. 93-96).

Burada önemli bir başka konunun metne dahil edilmesi gerekir. Gallie'nin belirttiği haliyle kavramların anlamlarının dış gerçeklikteki farklılaşmalar sonucunda öznelere göre değişebilmesini kabul etmek, aynı zamanda oldukça geniş bir semantik rölativizmi de kabul etmeyi gerektirir. Wittgenstein'in da belirttiği gibi, belirli bir objeye (ya da kavrama) bakan farklı özneler çeşitli bakış açılarıyla değerlendirme yapar, dolayısıyla tanıtılan şey (ve gözlemin aktarıcısı olarak kavramlar) muğlak bir alanı ifade eder (Wittgenstein, 1986, para. 71-73). Bu öznel yaklaşımın sonucunda kavramların incelemesinde belirsizlik, muğlaklık ve sonuçsuzluk problemleri ortaya çıkar ve kavramların belirli sınırlarla birbirlerinden ayrılması olanaksız hale gelir (Freeden, 2017, s. 121-122).

Freeden ise bu sınırsız çeşitliliğin kabulünün kavramlar üzerinde çalışmayı imkânsız hale getireceğini söyler ve bu durumun kavramların mantıksal ve kültürel kısıtlamalarıyla sınırlandırılabilceğini savunur. Yukarıda da belirtildiği gibi her ne kadar kavramın merkezi genel bir yapı öne sürse de bileşenlerin oluşturabileceği sınırsız kombinasyon çeşitliliği ve çokanlamlılık kavramları “özsel tartışılabilirlik” (*essential contestability*) sorunuyla karşı karşıya bırakır. Elbette bu durum morfolojik incelemenin çözmesi gereken problemlerden birini teşkil eder. Özetle bu sorun iki noktaya işaret eder: ilki farklı kişilerce bir siyasi kavram üzerinde uzlaşma sağlanamaz, ikincisi ise bir siyasi kavramın her zaman olası bir tanımından daha çok bileşeni ve dolayısıyla ifadesi vardır (Freeden, 2003, s. 52-53). Bu çeşitliliğin sınırlandırılması ilk olarak mantıksal sınırlar ile yapılabilir: bir kavramın ifade ettiği anlam rasyonel bireylerce benzer yollar takip edilerek bulunur. Ancak bireyin içinde yer aldığı toplumsal koşullar tarafından etkilendiği kabulü sürdürülürse mantıksal bağlantı kurmanın ya da akıl yürütmenin kültürel sınırlılıkla birlikte bir anlam ifade ettiği görülür⁹. Diğer yandan anlaşılacağı üzere bu yaklaşım kavramların evrenselliğini reddeder. Kavramların taşıdığı değerler, kültürel kısıtlar ile birlikte zamansal-mekânsal sınırlar içerisinde anlam ifade eder. Dolayısıyla kavramın semantik ve yapısal analizine diğer çevresel faktörlerin dahil edilmesi, kavramın merkezini ve bileşenlerini sınırlandırarak, evrensellik-rölativizm probleminin çözümüne yardımcı olur (Freeden, 2017, s. 123; 1996, s. 68-73). Bir siyasi kavramın ifade ettiği anlam, o dönemdeki ve yerdeki siyasi ve toplumsal durumun, söylemin, sorunların, geleneklerin, politikaların ve tartışmaların araştırmaya dahil edilmesiyle belirginleşir. Ancak bu sınırlandırma, kavramın muhatap öznelerce tek bir anlamıyla ele alınacağı anlamına gelmez. Çünkü bileşenlerin çeşitliliği sınırlandırılmakla beraber standartlaştırılmaz, kavramın bazı farklılıklarla kullanımının önü açıktır. Bu sebeple, ideolojilerin kavram kümeleri olduğu göz önünde bulundurulursa, tüm ideolojiler için genel bir ideoloji tanımlaması yapmak pek mümkün değildir. Dahası, aşağıda ayrıntılarıyla açıklanacağı gibi, bir ideolojiyi sürekli-sabit bir yapı olarak ele almak dahi ideolojinin içindeki farklı uygulamaların gözden kaçırılmasına neden olacaktır. Bu sorunun çözümü için yapılabilecek yöntem, her kavramsal kombinasyonun kendi ilişkileri ile analiz edilmesidir.

Her ne kadar ideolojiler de siyasi kavramlar olarak değerlendirilebilse de onların morfolojik analizleri daha kapsamlı ve özel yöntemler gerektirir. Bu durumun ilk nedeni, ideolojilerin çeşitli kavram kombinasyonlarıyla oluşturulan sistemler olmalarıdır. Yalnızca bir kavramın biçimsel yapısını incelemek, birçok kavramı barındıran ideolojilerin analizi için yetersizdir. Bunun yanında, Freeden'in belirttiği gibi, ideolojilerin ayrıldığı önemli bir nokta da kavramların aksine ideolojilerin eylem alanlarının ve organizasyonel yapılarının

⁹ Çünkü takip edilecek rasyonellik yöntemi de kültürel bir olgudur. Zamansal ve mekânsal çerçevedeki toplumsal pratikler, mantıklı ya da mantıksız olarak, bir kavramın anlam çeşitliliğini sınırlandırarak ifade ettiği bağlamı ortaya çıkarır. Dolayısıyla bir kavramın morfolojik analizinde mantıksallık zorunluluk değildir, tarihsel ve kültürel bağlantıların araştırmaya dahil edilmesi gerekir.

bulunmasıdır. Kavramlar düşünsel/felsefi dünyayla bağlantılıyken ideolojiler buna ilaveten sosyopolitik dünyanın hem parçası hem de etkenidir. İnsanların sosyal yapıya ve gerçekliğe gösterdiği sistemli reaksiyonları ifade eden ideolojiler bu sebeple toplumsal dünyayı şekillendiren sistemler olmanın yanında, gerçekliğin bir parçası olarak sosyopolitik gerçeklikten bağımsız değildir. Freeden, ideolojileri düşünce-eylemler (*thought-behaviours*) biçiminde tanımlayarak bu yönlerinin somut toplumsal pratikleri ve gözlemlenebilir durumları ifade ettiğini düşünür. Her bir ideoloji, dış dünyanın bir yorumu olması nedeniyle siyasi ve toplumsal gerçekliğe anlam katar. Siyasetin zorunlu öğeleri olan ideolojiler siyasi bir program oluşturarak bireyleri veya siyasi partileri bu anlam doğrultusunda eyleme¹⁰ geçirir (Freeden, 1996, s. 3-4, 50-51; 2003, s. 2-4, 31-32). Bu nedenle daha geniş bir tabana hitap etmeleri ve insanları yönlendirmeleri gerekir. Bu perspektifle yapılan morfolojik inceleme, soyut kavramlardan ya da felsefi tartışmalardan farklılaşarak, ideolojilerin ideal formunu değil “gerçek dünyadaki” uygulamalarının deneysel analizlerini amaçlar (Freeden, 2017, s. 125).

İdeolojik Morfoloji

İlk olarak morfolojik analizin iki boyutu olan zamansallık ve mekânsallık, siyasi kavramlarla paralel bir biçimde ideolojilerin incelenmesinde de önemlidir. Bu iki faktörün morfolojik analizdeki önemi, kavramsal tarih yönteminin, zaman üstü bir evrensellik düşüncesine karşıtık içerisinde kavramların yalnızca kültürel ve tarihsel bağlama dahil edilerek incelenebileceğini ve dış gerçeklikten bağımsız politik bir dilden bahsedilemeyeceğini göstermesiyle ortaya çıkmaktadır. İdeolojilerin tarihsel-kültürel bağlamı ve dolayısıyla ideolojiyi oluşturan siyasal kavramlar, hem beslenen ve reaksiyon gösterilen koşullardan etkilendiği için hem de ideolojistler ve onların içinde yer aldıkları ve seslendikleri toplumla irtibatları için zamansal ve mekânsal koşullara bağlıdır. Bu bağlamda ideolojilerin birer yanılısama olduğu kabul edilse dahi, Laclau ve Mouffe’ın da belirttiği gibi, etkinlik kazanabilmeleri için içerisinde gelişecekleri toplumun pratikleriyle uyum sağlamak, toplum tarafından anlaşılacak ve toplumun iletişimde bulunduğu tüm yapılara anlam vermek zorundadır (Eagleton, 2015, s. 34-35). Siyasi kavramların morfolojisinde bahsedildiği gibi, bir kavramın belirli bir zamanda ortaya çıkışını ve bu kavramların farklı zamanlardaki dönüşümünün incelenmesi kavramsal tarihin amacıdır (Steinmetz ve Freeden, 2017, s. 2-5). Bunun yanında siyasi kavramlar, yalnızca tarihselliğe bağlı değişimle değil, aynı zamanda kavramın algılanışı ve anlaşılmasına göre coğrafi farklılıklar üzerinden anlam kazanırlar (Freeden, 1996, s. 54). Mekânsal farklılıklardan (*diatopy*) doğan kültürel değişkenlik ise tarihselliğe göre daha yoğundur. Kültürlerarası sınırlar, kavramın semantik yapısını tarihsel farklılıklara nazaran daha derin bir biçimde şekillendirerek yeni analizler gerektiren anlam değişikliklerini ortaya çıkarır (Freeden, 2017, s. 131). Bu hususta verilebilecek bir örnek, Kemal Karpat’ın yeni devletlerde ideolojinin kurucu rolü üzerine incelemesinde belirttiği Batılı anlamdaki ideolojinin (ya da ideolojinin Batı toplumlarındaki tarihsel rolünün) yeni kurulan modern devletlerdeki kurucu ideoloji ile uyumlamasıdır. Örneğin Mannheim için toplumsal sınıf mücadelesi ile tanımlanan ideoloji, devlet kurmak üzere kolektif bilinç rolü üstlenen ve mobilizasyon sağlayan kurucu ideolojiden yapısal ve işlevsel açıdan farklıdır (Karpat, 2021, s. 297-299). Dolayısıyla farklı koşullardaki toplumların pratikleri, her ideoloji için ayrı bir analiz gerekliliğini mecbur kılar.

İdeolojiler teorik zeminde kavramlarla benzerlik içerisinde farklı bileşenlerle bağlantılıdır. Ancak ideolojilerin fiili yönleri nedeniyle, ideolojiler toplumsallıkla bütünleşerek kültürel belirlenimlerden daha önemli ölçüde etkilenir. Bir ideolojinin analizinde rasyonel ölçütler, duygusal eğilimler ve kültürel farklılıkların yarattığı çeşitlilik kavramlarda ortaya çıkan göreceliliği derinleştirir. Bunun sebep olduğu müphemlik, ideolojilerin var olması ve (biçimsel değişimlerle birlikte) sürdürülebilmesi için kesinlik kadar önemli ve gereklidir (Freeden, 2003, s. 56-57). Ancak semantik yapıdaki anlaşmazlığın çözümlenmesi gerekir. Bir kavramı kullananın ve onun

¹⁰ Freeden sonradan kaleme aldığı bir çalışmada, Kant’a referans vererek, eylem (*behaviour*) ve uygulama (*practice*) arasında bir ayrıma gider ve uygulamayı belirli bir amaç doğrultusunda olan, teorisine uygunluğuyla değeri/başarısı belirlenen eylemler olarak tanımlar. Bu çerçevede düşünüldüğünde, ideolojilerin doğru tanımı düşünce-uygulamalardır (*thought-practices*). Dolayısıyla ideolojik düşünceyle gerçekleştirilen eylemleri siyasi süreci belirleyen uygulamalar olarak ele alır (Freeden, 2005, s. 236-240).

muhataplarının kavrama yükleyeceği anlamın farklı olabileceği göz önünde bulundurulursa, çok-kavramlı sistemler olan ideolojiler için ortak bir anlam kurmak daha karmaşıktır. Dolayısıyla, bu haliyle bir ideoloji kurmak mümkün değildir çünkü aynı ideolojiden doğan çeşitli sonuçlar ortak bir siyasi eylemi ve karar almayı imkânsız hale getirir. Siyasi kavramların doğasında yer alan özsel tartışılabilirliğe karşı Freedden, ideolojilerin temel kabul ettikleri siyasi kavramlara sabit bir anlam yükleyerek çeşitliliği engellediklerini, daha açık bir tabirle kavramın kullanımındaki tüm anlamları içerisinden tek bir anlamını belirleyerek tartışmasızlaştırdığını (*decontestation*) düşünür. Belirlenen anlam, ideolojinin tarafı olan herkes için (filozoflar, siyasetçiler, ideologlar, halk, vs.) sabittir ve tartışmasız (*decontested*) bir kavram haline gelerek “doğru kullanım” olur ve böylece ortak bir zemin sağlanarak siyasi eylem ve karar alman pratik olarak olanaklı hale getirilir (Freedden, 1996, s. 75-77; 2013a). Benzer şekilde Laclau da ideolojilerin belirgin özelliğinin semantik kısıtlama, Freedden’ın tabiriyle tartışmasızlaştırma olduğunu ileri sürer (Herborth, 2020, s. 47). Söylemin kurduğu tüm olasılıkların belirli bir bağlamla sınırlandırılmasını ideoloji tabiriyle tanımlar ve bunun negatif bir çağrışım oluşturmadığını belirtir (Laclau, 2006, s. 114).

Freedden’a göre siyasi dilin ve uygulamaların yapısında bulunan toplumsal rölativizme karşı tartışmasızlaştırmayla mümkün hale gelen zamansal ve mekânsal belirlilik, siyasi iletişimin olağan biçimidir (Freedden, 2006, s. 21). Diğer bir deyişle, ideolojilerin var olması kavramların tartışmasızlaştırılmasıyla mümkün olur. Böylece, Freedden’ın tabiriyle ideolojik morfoloji yöntemiyle ideolojilerin kavramsal bileşenleri açık anlamlar kazanarak ampirik olarak incelenebilir hale getirilir (Herborth, 2020, s. 45). Bu durumun daha rahat anlaşılabilmesi için siyasi parti programları örnek verilebilir. Partinin ideolojisine göre hazırlanan program, amacını yerine getirebilmek için tüm potansiyel okuyuculara ortak bir dille hitap etmelidir. Ancak hem kültürel farklılıklar hem de öznelin kendi durumları arasındaki farklılıklar, insanların programdaki siyasi kavramlara (örn. proletarya, millet, burjuva, demokrasi, vs.) ve eylem planlarına farklı anlamlar yüklemesine neden olabilir. Bu sebeple ideolojilerin kendi içerisinde bulunan öncelikli siyasi kavramların anlamını tartışmasız hale getirmesi gerekir. Böylece partinin siyasi programı ve eylem planı tüm muhataplarca aynı şekilde anlaşılabilir. Belirlenen tartışmasız anlam, kültürel ve tarihsel farklılıklara göre akıllara gelebilecek diğer anlamların önüne geçer.

Tartışmasız kavramların ifade ettikleri anlamların kültür ve tarihle olan bağı, tekrar morfolojik analizin zaman ve mekân ile ilişkisini incelemeyi gerektirir. Siyasi kavramlarla benzer şekilde ideolojiler de söylem olarak sosyopolitik gerçekliğe ve pratiklere, diğer bir ifadeyle tüm somut kurumlara, yapılarla ve organizasyonlara karşı (sorunlara yönelik bir reaksiyon ya da yönlendirici düşünsel bir etken) gelişip etkilemek gerekliliğinde oldukları için (Laclau ve Mouffe, 1985, s. 109) içerisinde yer aldıkları tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamlarla etkileşim içindedir. Bu etkileşim süreci sonucunda tartışmasızlaştırılarak esneklik kazanan soyut yapıları siyasi kavramlar ideolojinin geniş ölçeklerde ve uzun dönemde belirli-değişken somut gerçekliklerle ilişki kurabilmesini, siyasi düşüncede ve karar almada yer almasını ve böylece varlığını sürdürmesini sağlar (Freedden, 1996, s. 79; 2003, s. 66). Diğer yandan evrenselliği reddederek göreceliliği kısıtlayan zamansal ve mekânsal bağlar aynı zamanda çevresel veya sosyokültürel faktörler halini alarak ideolojinin tanınırlığının etkenlerini oluşturarak yapısal sistemin genel çerçevesini oluştururlar. Dolayısıyla kavramların tartışmasızlaştırılmış anlamları, dil felsefesinin de bizlere gösterdiği gibi, tarihsel ve kültürel çeşitlilikten doğan göreceliliği/tartışılabilirliği kaldırmak için oluşturulurken¹¹ (Herborth, 2020, s. 45), belirlenen anlam içinde

¹¹ Örneğin Roger Scruton’un (2018) kitabında ele alıp tartıştığı muhafazakârlık mekânsal açıdan Avrupa’da (daha özeldir Britanya’da), zamansal olarak ise farklı kültürlerden gelen göçmenlerin ve mültecilerin olduğu bir dönemde kaleme alındığı için yasaların, kurumların ve kültürel yapının “Batılılık” çerçevesinde korunmasını ve sürdürülmesini savunur. Yine zamansal boyutta aynı süreci yaşayan Türkiye’de ise muhafazakâr ideolojinin söyleminde dini-tarihsel yapının (ensar-muhacir), ahlaki ödevlerin ve “devletin bekasının” ön plana çıktığını, Scruton’un bahsettiği değerlerin arka planda bırakıldığını görürüz. Dolayısıyla Türkiye’de ideolojiler üzerine yapılacak bir incelemede geniş bir hareket alanı bulan muhafazakârlığın kendi yapısı ve diğer tarihlerdeki ve kültürlerdeki uygulamalardan farkları ortaya çıkartılabilir. Benzer bir yaklaşım İslamcılık ideolojisi için de verilebilir. Freedden’ın yönteminden farklı bir biçimde Aziz Al-Azmeh, İslamcı ideolojinin biricik olmadığını, tarihsel ve kültürel koşulların belirlemesiyle her İslami pratiğin (yeniden) biçimlendirme yoluyla farklı bir İslamcılık türüne/uygulamasına işaret ettiğini yazar (Al-Azmeh, 2003, s. 11). Örneğin Arap coğrafyasındaki İslamcılık, Arap milliyetçiliğinin bir devamı olduğu için milliyetçi terminoloji ile şekillenmiştir (Al-Azmeh, 2003, s. 119-121). Dahası,

bulunduğu sosyopolitik yapıyla da uyum içindedir ve artzamanlı bir incelemeyi gerektirir (Freeden, 2013a). Siyasi kavram analizindeki gibi göreceliliğe karşı mantıksal ve kültürel kısıtlamalar, aynı zamanda tartışmasızlaştırılmış dahi olsa ideolojik düşünceyi sınırlandıran yapılarıdır. Belirli kavramların sabit anlamları olsa da ideolojik söylem üzerine yapılacak bir yorumlamada birçok olası anlam ortaya çıkabilir. Mantıksal sınırlar, ideolojinin rasyonel bir söylemde bulunduğunu varsayarak bunların bazılarını akla uygunlukla elememizi sağlar¹². Diğer olasılıklar ise kültürel sınırlılıkla çözümlenir. Tarihsel ve kültürel çeşitliliklerden doğan göreceliliğin yanında rasyonel yorumlamalardan doğan çeşitlilik kültürel kısıtlamalara tabi olduğundan ahlaki ve töresel yapı ile sınırlandırılır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, nihayetinde, bu süreçte ideolojiler kapalı kavramsal sistemler olmaktan çıkarak esneklik kazanır (Freeden, 2003, s. 55-60).

İdeolojilerin biçimsel incelemesine geçecek olursak, Freeden'a göre bir ideolojinin yapısı üç tür kavramın birleşimiyle oluşur. Bunlardan ilki olan merkez kavramlar (*core concepts*), siyasi kavramların vazgeçilmez anlamı gibi, tüm uygulamalarda var olan ve ideolojilerin tanınmasını sağlayan ortak kavramlardır. Ancak merkez kavramlar *a priori* olarak değil, ideolojinin farklı deneyimleri temel alınarak belirlenirler ve tartışmasız anlamıyla ideolojinin esasını teşkil ederler. Örneğin tüm sosyalist ideoloji pratikleri eşitlik ilkesini merkezi kabul eder ve bunun etrafında farklı biçimsel sistemler oluşturur. Fakat bir eşitlik söylemi kendi başına ideoloji adını almaz ve eşitlik söylemini barındıran her ideoloji sosyalizm sınıfına dahil edilemez. Bu sebeple, yine siyasi kavramlardaki gibi ideolojilerin merkez kavramları tek başlarına ideolojinin taşıyıcılığını üstlenemez, bir ideoloji olarak tanımlanması ve sınıflandırılması için bitişik (*adjacent*) ve çevre (*peripheral*) kavramlara ihtiyaç duyar. Bitişik kavramlar merkezi sınırlandırarak spesifikleştirirler. Çevre kavramlar ise daha belirgin ve detaylıdır. İdeolojinin düşünce ve pratik arasındaki bağlantısını sağlayan, diğer bir deyişle soyut ideolojiyi dış gerçekliğin ürünleriyle somutlaştırarak tamam hale getiren kavramlardır (Freeden, 2003, s. 61-62). Yine liberalizm örneği üzerinden gidecek olursak, özgürlük ve gelişim liberalizmin merkez kavramlarıdır ve liberalizmin her modelinde sistemsel formu oluşturan faktörler biçiminde karşımıza çıkarlar. Bir ideolojinin liberalizm başlığı altında incelenmesi, bu sebeple, merkez kavramların yapısının incelenmesiyle gerçekleştirilir. Bitişik kavramlar, liberalizm örneği için özgürlüğü ve gelişimi güvence altına alan demokrasi veya eşitlik gibi, merkezi sınırlandırıp özgürlüğün tam olarak hangi bağlamda anlaşılması gerektiğini belirterek somutlaştırılır. Nihayetinde, liberalizm içinde yer alan milliyetçilik veya doğal haklar, çevre kavramlar olarak liberal ideoloji pratiğinin içinde bulunduğu bir konjonktürde hedeflediği amaçları ve sergilediği refleksi gösterir (Freeden, 1996, s. 77-78).

İdeolojilerin bu biçimsel yapıları, farklı yerlerdeki ve zamanlardaki uygulamalarında çevreden merkeze veya tersi yönde değişim görebilirler. Bu değişimler, morfolojik analiz ile birlikte bir ideoloji başlığı altındaki çeşitli örnekleri ilişkilendirerek inceleyebilmemizi ve hem bir ideolojinin değişimindeki nedenleri hem de ideolojinin uzun bir süreç boyunca değişen koşullara rağmen varlığını nasıl sürdürebildiğini anlamamızı sağlar (Freeden, 2005, s. 12). Bu hususta çevre kavramlar, zamansal-mekânsal değişkenlere daha fazla bağlı oldukları için değişime daha açıktır ve bir ideolojinin çeşitli uygulamalarındaki farklılıklarda önemli etkenlerdir (Freeden, 2003, s. 62-63). Örneğin başlarda özel mülkiyet liberal ideolojinin merkezinde yer alırken sonraki dönemlerde bir bitişik kavram haline almış, modern dönemde ise işlevsizleşerek çevre kavram haline gelmiştir (Freeden, 1996, s. 84). Ancak ideolojilerin esas merkezi kavramları ideolojiler için vazgeçilmez siyasi kavramlar olarak

İslamcılığın temel aldığı Asr-ı Saadet fikri özünde kesin kaynaklarla belirlenmemiş olsa da İslamcı otoritelerce bir "Asr-ı Saadet" belirlenir, belirlenen anlam tartışmasızlaştırılır ve ideolojik ya da politik söylemin merkezine yerleştirilir (Al-Azmeh, 2003, s. 181-182).

¹² Ancak mantıksal yakınlık, ideolojinin yapılanma ve uygulanma sürecinde objektif olarak var olmayabilir. İdeolojilerin işleyiş süreçleri kendi iç dinamikleri ile takip edilirse belirli bir mantıksal çizginin takip edildiği görülebilir. Bu mantıksallık, söylemin dilini sınırlandırarak iletişimi sağlar. En irrasyonel olanları da dahil her ideoloji, salt mantıksal ya da analitik olmasa da yürüttüğü süreçte rasyonel dinamiklerle hareket eder (Freeden, 1996, s. 36-37). Freeden bu konuyu Nazi faşizmi örneğiyle açıklar. Yahudilerin yalnızca ırklarından dolayı düşmanlaştırılması ve toplama kamplarına gönderilmesi rasyonel değildir. Ancak, "Yahudilerin Aryan ırkını kirletebileceği" ve "bu kirliliğin insanlığa zarar vereceği", bu nedenle de "Aryanlardan uzak bir yerde tutulmaları gerektiği" düşüncesini ele alırsak, ilk iki önerme irrasyonel olmasına rağmen bunlar kabul edilirse sonuç olarak doğan önerme rasyoneldir (Freeden, 2003, s. 55-56). Dolayısıyla faşizm de dahil kendi içerisindeki süreçten takip edilen her ideolojik uygulama mantıksal hareket etmek durumundadır.

(örneğin liberalizm için özgürlük veya bireycilik, sosyalizm için eşitlik gibi) pozisyonlarını korurlar (Freeden, 1996, s. 83-84). Dolayısıyla ideolojik gruplandırmada morfolojiler merkez-bitişik-çevre kavramların tümü bir arada sürekli değişken yapılarıyla göz önünde bulundurulursa sınırsız ideolojik varyasyon elde edilebilir. Bu çeşitlilikte yine görecelik sorunundaki gibi mantıksal-kültürel sınırlılıklarla birlikte ele alınacak ampirik bir analizle araştırılarak ideolojinin rotası belirlenip sonuca ulaştırılabilir (Freeden, 2013a).

İdeolojilerin Sınıflandırılması

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi ideolojilerde hem tarihsel ve kültürel çeşitliliğin sebep olduğu, hem de siyasi kavramların kullanımındaki çeşitlilikten doğan ideolojik uygulamalardaki olası çokluk, ideolojilerin hangi yollarla sınıflandırılacağı sorusunu gündeme getirir. Freeden, başka birçok yolun olabileceğini de kabul ederek morfolojik analizde bunun iki farklı yöntemle yapılabileceğini düşünür. Bunlardan birincisi olan mikro-analiz, morfolojik yöntemi kullanarak ideolojileri oluşturan siyasi kavramların birbirleriyle ve diğer kavramlarla olan ilişkilerini inceler (Freeden, 2003, s. 78-81). Bu perspektifte aradaki bağlantılara ilaveten iki farklı uygulamanın aynı ideoloji başlığı altında toplanabilmesi için kullanılacak ve iki uygulama için de ortak bir tanımı mümkün kılacak kesişim kümesi, ideolojilerin morfolojisinde gösterildiği gibi merkezi kavramlardır. İdeolojilerin biçimsel yapısında anlatılan kavramların konumlandırılmasına göre ideolojilerin sınıflandırılması mümkün hale gelir. Freeden bu durumu oda tasarımı ile açıklar: Bir evin odaları boş konumdayken birbirlerinin aynısıdır. Odaya konabilecek tüm malzemeler veya eşyalar ise (masa örneğindeki gibi) siyasi kavramlardır. İlk bakışta, siyasi kavramların görecelik probleminde bahsedildiği gibi, malzemelerin kullanımına göre sınırsız sayıda farklı oda yaratılabilir. Ancak her odanın o güne kadarki pratikleriyle şekillenen kendi karakteristik yapısı ya da tasarımı, odayı isimlendirmemizi ve sınıflandırmamızı sağlar. Örneğin iki odada da rafların bulunması odaları birbirlerinden ayırmak için yeterli değildir. Ancak bu odalardan birinde ocağın ya da lavabonun, diğerinde ise yatağın olması birinin mutfak diğerinin yatak odası olduğu anlamına gelir. Bu ayırt edici nitelikler, örneğin mutfak için ocak ve lavabo, tüm mutfak örnekleri için geçerlidir (aksi durumda mutfak olmaz) ve ideolojilerdeki merkez kavramlar gibi bir odanın mutfak olduğunu anlamamızı sağlar. Odadaki diğer malzemeler ise diğer odalarda da bulunabilen, ayırt edici eşyalarla (merkez kavramlar) işlevini kazanan yakın ve çevre kavramlardır (masa hem yemek yemek için hem de çalışmak için kullanılabilir) ve mutfağın çeşitlilikteki genel şeklini oluşturur. Bunların tümü birbirlerinden farklı olsa dahi en nihayetinde hepsi mutfak başlığı altında sınıflandırılabilir (Freeden, 1996, s. 86-87; 2003, s. 52). Bu örnek üzerinden bakılacak olursa, liberalizm için özgürlük mutfağın ocağı, raflar ve masa (serbest piyasa, kadın hakları gibi) ise yakın veya çevre kavramlardır¹³. En nihayetinde Freeden'in bu yaklaşımı, ideolojilerin formunu oluşturan yapıları birer veri olarak inceleyebilmemize ve ideolojilerin siyasetle ve toplumla olan ilişkilerini bilimsel bir yöntemle analiz edebilmemizi mümkün kılar.

Freeden tartışmasızlaştırmayla ve merkez-çevre-yakın kavramlarla açıkladığı morfolojik analizi, ayrıca Wittgenstein'in aile benzerliği (*family resemblance*) düşüncesi ile açıklar. Wittgenstein'a göre dil herkes için aynı kelimenin kullanımını sağlayan ortak bir yapıya bağlı değildir. Ancak belirli kurallar ile (*grammar*) kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin bütünü, aynı bir oyunun ancak belirlenen kurallar ile oynanabilmesi

¹³ Burada ifade edilen konuları, daha yalın bir biçimde özetlemek için Freeden ideolojilerin morfolojik yapısını dört unsur halinde toplarlar. İngilizce kelimelerin baş harfleriyle isimlendirdiği "4P", yani yakınlık (*proximity*), öncelik (*priority*), geçirgenlik (*permeability*) ve orantılılık (*proportionality*), ideolojilerin karmaşık biçimlerini ve davranışlarını anlamak için Freeden'in kullandığı bir formülü temsil eder. Kısaca belirtecek olursak, yakınlık, siyasi kavramların kendi başlarına bir anlam ifade etmediklerini ve ancak başka siyasi kavramlar etrafında oluşturulmuş düşüncelerde ya da ortamlarda anlam kazandıklarını, öncelik, bir ideolojiyi oluşturan kavramların ideolojinin yapısındaki önem sırasına göre merkezde ya da çevrede yer bulmasındaki hiyerarşik sistemi, geçirgenlik, bir ideolojinin kavramlarında ve düşüncelerinde biricik olmadığını, mikro ölçekte ideolojinin içinde barındırdığı siyasi kavramların başka kavramlarla (örneğin demokrasi ve özgürlük kavramları arasındaki ilişkisi), makro ölçekte ise ideolojinin başka ideolojilerle (örneğin anayasal özgürlükler konusunda Batı liberalizminin ve muhafazakarlığının ortaklığı) ilişkilerinin ve ortaklıklarının bulunduğunu ve sonucusu olan orantılılık ise, bir ideolojinin kavramlar kümesinden oluşmasını, bu kavramların biçimsel yapısındaki konumunu ve argümanlarının bu kavramların farklılığıyla oluştuğunu belirtir (Freeden, 2003, s. 60-64; 2013a).

ya da kuralların izin verdiği ölçüde hareket edilip yasaklanan şeylerin yapılamaması gibi, dili oluşturur¹⁴. Dil oyunu olarak adlandırılan bu yaklaşımda Wittgenstein, dil kuralları arasındaki benzerlikler vasıtasıyla ilişkilendirme ve sınıflandırma yapılabileceğini savunur. Dilin bu ilişkilerle bağlı yapısına göre aynı olmayan özellikler de belirli benzerliklerle birbirleriyle ilişki kurabilir. Wittgenstein, aile benzerliğini, bir ailenin üyelerinin özellikleri (boy, yapı, göz rengi, saç tipi, vs.) arasındaki benzerlik ile gösterir. Aile üyelerinin aile olarak tanınması için tamamen aynı özelliklere sahip olmaları gerekmez, ancak belirli özelliklerin ortak olması gerekir ve bu ortaklık üyeler arasındaki ilişkilere göre değişebilir (örneğin erkek çocuk babasıyla yalnızca göz renginde benzerken kız çocuk ise babasıyla aynı saç yapısına veya annesiyle aynı yüz hatlarına sahip olabilir) (Wittgenstein, 1986, para. 65-67). Aynı zamanda bu yaklaşıma uygun olarak iki aile ferdinin diğer bireylerle ortaklıkları bulunmasına rağmen birbirleriyle ortak özellikleri olmayacağı sonucuna da ulaşılır. Bu yaklaşım, Freeden'a göre, ideolojilerin analizi için önemli bir kapı açar. Çünkü bir ideolojik yaklaşım için hayati kabul edilen bir kavram ya da argümanı bir başka ideoloji tamamen reddetse dahi bu iki ideoloji aynı üst-sınıf (ideoloji ailesi, örneğin muhafazakârlık) altında sınıflandırılabilir (Freeden, 2013a).

Makro analiz ise, ideolojilerin birer gelenek şeklinde ele alınıp zamansal ve mekânsal bağlam içerisinde politik gerçeklikler olarak incelenmesini ifade eder. Freeden için makro analizdeki bu iki boyut, zamansallık ve mekânsallık, dolayısıyla da ideolojilerin sosyopolitik yapılar olarak değişimleri, morfolojik incelemeyle ya da mikro analizle birbirlerini tamamlayıcı unsurlardır (Freeden, 2003, s. 79). Bu iki yaklaşımın birlikte ele alınmasıyla (ki Freeden için kavramların yapısının da zaman-mekân bağlamında incelenmesi gerektiği için iki yaklaşımın araştırma nesnesi aynıdır) bir ideolojinin hem kendi biçimsel haritası hem de tarihsel ve kültürel etkileşimleriyle şekillenen konumu bütün halinde belirlenir. Bu yöntemle yapılan bir araştırma, modern ideolojilerin karmaşık yapılarını ortaya çıkarıp bunları veri haline getirerek ideolojilerin bilimsel incelemesini (ideolojiler üzerinden değil, doğrudan ideolojiler üzerine) ve ortak başlıklar altında sınıflandırılmasını mümkün kılar (Freeden, 2003, s. 76; 2013a).

Freeden morfolojik yaklaşımla yaptığı incelemelerinde ideolojileri iki grupta inceler. İlk olarak makro (*macro*) ya da tam (*full*) ideolojiler ulusal ve uluslararası düzeylerde sosyal ve siyasi kabulü ve hâkimiyeti gözetin, köklü bir gelenek halini almış ideolojilerdir (Freeden, 2003, s. 78). Makro ideolojiler grubundaki komünizm, sosyalizm, liberalizm, muhafazakârlık ve faşizm, tam/geniş ölçekli morfolojik-kavramsal yapılarıyla siyasi gündeme dair yorumlarında, politikalarında ve toplumsal mobilizasyonda düşünsel ve pratik açıdan kendi başlarına yeterlidirler (Freeden, 2005, s. 205). Dolayısıyla merkezi kavramlarının başka siyasi kavramlarla kurduğu ilişkiler yoluyla oluşturulan eylem alanlarının kapsamı, makro ideolojileri tam (*full*) olarak nitelendirmemizi sağlar. İkinci grup olan mikro (*micro*) veya zayıf (*thin*) ideolojiler ise bir gelenek olmayan, makro ideolojiler gibi sorunlara geniş ölçekli ve kapsamlı cevaplar üretemeyen, dolayısıyla sınırlı sayıda siyasi kavramlarla etkileşim kurabilen morfolojik anlamda kısıtlı ve az gelişmiş ideolojileri ifade eder (Freeden, 2003, s. 94, 98). Mikro ideolojiler yeterli bir siyasi söylem düzeyine sahip olmak ve daha geniş bir kitleye seslenebilmek için makro ideolojilerle zorunlu (kavramsal) bağlantılar kurarlar. Bu da mikro ideolojilerin çok çeşitli varyasyonlarda üretilebilmesine ve birbirlerinden uzak morfolojik yapılar kurabilmelerine neden olabilir (Mudde ve Kaltwasser, 2017, s. 6). Mikro ideolojiler için en bariz örnekler feminizm ve yeşil ideolojidir¹⁵ (Freeden, 1996, s. 485-486). Bu sınıflandırma, yukarıda da belirtildiği gibi, belirli şekilde konumlandırılarak ideolojinin biçimsel yapısını oluşturan kavramların benzerliklerine ve birbirleriyle kurdukları ilişkilere göre yapılır. Bir ideolojinin oluşturulmasında kullanılan tanım ya da isimlendirme doğal olarak ideolojilerin

¹⁴ Freeden ideolojilerin de dil oyunu olarak görülebileceğini, kurallarının bileşenler arasındaki temel yapılardan ve ilişki modellerinden oluşturulan biçimin, toplumsal bağlamın ve "oyuncuların" gözünde kuralların kabul edilebilirliğinin yer aldığını belirtir (Freeden, 2003, s. 43).

¹⁵ Freeden yeşil ideolojinin merkez kavramları kapsamında insani ve toplumsal etkileşimlere cevap üretebilecek yeterlilikte olmadığını, siyasal eylem planı üretmekten çok bunları kısıtlama işlevi gördüğünü söyler (Freeden, 1996, s. 527). Ayrıca son dönemlerde ortaya çıkan ve ideoloji oldukları kabul edilmeyen yaklaşımlar ya da makro ideolojiler şemsiyesi altında incelenen pek çok ideoloji de bu grup altında sınıflandırılabilir. Örneğin R. Soborski (2013), küreselciliğin de bir mikro ideoloji olarak değerlendirilebilirliğini farklı ideoloji kuramlarını kullanarak tartışır. Morfolojik analiz hususunda merkez kavramların ve siyasi söylem kapsamının yetersizliğini dikkate alarak küreselciliğin morfolojik yapısını inceler. Mudde ve Kaltwasser (2017) ise Freeden'i takip ederek, popülizmi bir mikro ideoloji olarak ele alıp onu farklı tarihlerdeki ve mekânlardaki pratik örnekleri üzerinden incelerler.

analizinde yapılacak bir araştırmaya dahil edilse de yeterli değildir¹⁶. Merkezi ve yakın kavramlar arasındaki benzerlikler farklı ideolojik uygulamaların sınıflandırılarak isimlendirilebilmesi için ortak özellikleri oluştururlar.

Siyasetin Zorunlu Faktörleri Olarak İdeolojiler

Freeden'in morfolojik analizi, ideolojilerin bilimsel bir yaklaşımla araştırılması için kullanılabilecek bir yöntem olarak tanıttığından yukarıda bahsedilmişti. Yöntemin tanımından sonra belirtilmesi gereken bir diğer husus morfolojik analizin gerekliliğinin, diğer bir deyişle ideolojilerin bilimsel bir yöntemle incelenmesinin siyaseti ve siyasi söylemi anlamadaki öneminin gösterilmesidir. Bu anlamda ideolojiler, özneler ile siyasi düşünce ya da eylem arasında tartışmasızlaştırma yoluyla söylemi belirleyerek köprü görevi görürler. Freeden'a göre morfolojik analizin amacı en basit haliyle kişilerin ya da grupların içinde yer aldıkları siyasi koşullara karşı anlayış ya da eylem olarak inşa ettikleri siyasi düşünce sistemleri olan ideolojileri bilimsel bir perspektifle analiz edebilmek, diğer bir deyişle ideolojileri oluşturan siyasi kavramların ideal-soyut ya da evrensel formatlarına değil "gerçek-dünya" anlamlarına odaklanmaktır (Freeden, 2017, s. 125). Bu perspektifle bakıldığında ideolojiler siyasi ve toplumsal dünyanın haritaları işlevini görürler. Siyasi söylemlerin tümü, bireylerin ya da grupların dış gerçekliklere karşı belirli oranlarda bir sağduyuyla ürettikleri düşüncelerdir. Bu düşünceler ideolojiler kanalıyla söyleme ve kavramlara yapılan semantik müdahalelerle şekillenir. Dolayısıyla ideolojilerin düşünce-eylem ilişkisindeki rolü göz önünde bulundurulursa, ideolojiler olmadan içinde yaşadığımız dünyaya anlam vermemiz, düşünsel açıdan ortak bir zeminde buluşarak siyasi eylemde bulunmamız mümkün değildir (Freeden, 2003, s. 2-3). Mannheim'ın belirttiği gibi, bu söylemler (ideolojiler) objektif değildir, gerçekliğin farklı perspektiflerle algılanışı ve bu algının diğer insanlara aktarılışıdır. Bu anlamda ideolojiler bir gerçekliğin farklı izlenimlerini taşımanın yanında hem tarihsel-mekânsal koşulların etkisiyle sosyal ve siyasi yaşamın gerçekliklerinden etkilenirler, hem de gösterdikleri reaksiyonlar ve ürettikleri söylemlerle bu gerçeklikleri şekillendirirler (Freeden, 1996, s. 3).

Kavramsal kombinasyonlar, sosyal ve politik dünyaları çözmeye, keşfetmeye ve yeniden şekillendirmeye imkân veren olağanüstü araçlardır. İdeolojiler, sonuç olarak, insanların hayal güçlerindeki hem soylu hem de kötü niyetli tavırları ortaya çıkarır ve [ideolojilerin] iç kavramsal ilişkilerindeki en küçük değişiklikler bile algıyı, anlayışı ve davranışı önemli ölçüde farklı kanallara yönlendiren söylemler üretir. Dolayısıyla kavramların yalnızca bir tarihi olmakla kalmaz, aynı zamanda mevcut toplumsal uzam ve potansiyel sosyal eylem üzerinde ani ve uzun vadeli etkileri vardır ki bu etki değişimi tetikleyebildiği veya hızlandırabildiği gibi yalnızca geciktirmekten de ibaret olabilir (Freeden, 2017, s. 135).

Eğer Freeden'in bu yaklaşımı kabul edilirse, insanlar için sosyopolitik gerçeklikle iletişim kurabilmenin tek yolunun ideolojiler olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple Freeden, ideolojileri siyasetin zorunlu faktörleri olarak ele alır. Aynı sebeple, diğer birçok düşünür gibi Freeden için de "ideolojilerin sonu" yaklaşımı yanlıştır. Zira

¹⁶ Bu hususta, bir ideolojinin kurucuları ya da temsil ettiği parti tarafından yapılan tanımlama/ismi yanıltıcı olabilir -bir bireyin bir aileye ait olduğunu iddia etmesi gibi- ve o ideolojinin ait olduğu aileyi belirlemek için yeterli kabul edilmez. Örneğin Nazizm, "Nasyonal Sosyalizm" adıyla kurulsun ve parti bu isimle kendini tanıtsa da yapılacak morfolojik bir inceleme (merkez-yakın-çevre kavramlar ve tartışmasızlaştırılmış anlamlar) Nazi ideolojisinin milliyetçilik ya da sosyalizmle yakın temasının bulunmadığını, faşizmin bir kolu olarak sınıflandırılabilceğini gösterir. Benzer bir yolla düşünürsek, Stalin'in ve Hitler'in siyasi programları (dolayısıyla ideolojilerinin morfolojik yönelimi) belirli pratiklerde uyuşsa da bu iki uygulamayı farklı ideolojilerin türleri olarak nitelendiririz (Freeden, 1996, s. 85; 2003, s. 76). Bu da bizi morfolojik yöntem kullanılsa bile, ideoloji ailelerinin (liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, vs.) eylemlerinin ve programlarının dikkate alınarak, teorik boyutta oldukça farklı görünmelerine rağmen pratikte birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmasının yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğini, ideolojiler arası geçişkenliğin ve ortak bileşen yapıların deneysel bir analizi gerektirdiğini göstermektedir (Freeden, 2013a). Örneğin 19. yüzyılın ortalarında Kıta Avrupa'sında liberalizm ve milliyetçilik (Heywood, 2013, s. 116), 20. yüzyılın sonlarında ise özgürlükçülük (*libertarianism*) ve anarşizm (Ward, 2004, s. 3) eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla oda metaforundaki gibi belirli merkezi kavramlar etrafında sınırsız kombinasyonların olabileceği ve bunların kavramsal düzeyde farklı ideolojilerle keşilebileceği morfolojik analizin kabullerindedir. Makro ideolojilerin sol-sağ çizgisinde sınıflandırılması bu durum için iyi bir örnektir. Bu çizgide radikal söylemler ideolojiler kutuplarda yer alırken (sol için komünizm ve sağ için faşizm) daha ılımlı olanlar (sosyalizm ve muhafazakârlık, çizginin ortasında ise liberalizm) ortalarda yer alır ve ideolojilerin uygulamalardaki ılımlılığa ya da radikalizme doğru hareketleri gösterilir. Mikro ideolojiler ise söylemlerinin makro ideolojilerle kurduğu ilişkilerine göre konumlandırılır. Ancak pek çok "yeni" ideoloji örnekleri bu konumlandırmaları reddederek kendilerini sınıflandırmanın dışında tutmuşlar ("ne sağ ne sol" deyişi gibi) ya da yatay çizgide kendilerine yakın konumlandırılan ideolojileri dışlamışlardır (Freeden, 2003, s. 79).

ideolojilerin sonu toplumların da sonu anlamına gelir (Freeden, 1996, s. 19). Bu zorunlu ilişkiyi anlamak için ideolojilerin işlevlerine bakmamız gerekir. Bu hususta iki önemli nokta ön plana çıkarılabilir. İlk olarak ideolojilerin eylem bakımından siyasi kavramlardan ayrıldığından bahsedilmiştir. İdeolojilerin sağladığı bu ilişki siyasi düşüncelerin ifade şekli biçiminde karşımıza çıkar. Siyasetin toplum içindeki ya da toplumlar arası ilişkilerle ilgili olduğu düşünülürse kolektif bir düşünce, karar ve eylem oluşturan ideolojiler siyasetin vazgeçilmez etkenleridir (Freeden, 2003, s. 126-127). İkinci olarak, ideolojilerin etkisi siyasi programların oluşturulmasında ve karar alma sürecinde kendini gösterir. İdeolojiler barındırdıkları belirli düşünce yapıları ve hedeflerle siyasi gelenekler oluştururlar. Bu gelenekler ise insanların dünya görüşünü şekillendirir (Freeden, 2003, s. 76), insanları mobilize ederek siyasi eylem ve taleplerde bulunmalarını sağlar. Bunun yanında siyasi partiler ve liderler yer alır. İktidar siyasi parti ideolojisine göre eylemde bulunacağı için karar alma sürecinde ideolojik yönelimleri takip eder. Doğrudan isimlendirilemese de belirli bir ideoloji etrafında örgütlenen her siyasi parti gördüğü sorunlara (sosyal, siyasi, ekonomik, vs.) karşı vadettiği çözümleri düşünsel gövdesini oluşturan ideolojinin perspektifiyle oluşturarak parti programları aracılığıyla duyurur (Freeden, 2003, s. 31-32, 127). Bu karar alma ve program hazırlama sürecinin en hayati noktası ise söylemdeki anlamın sınırlandırılmasıdır.

İdeolojiler kamu politikalarını planlama için rekabet ettikleri kadar siyasi dili kontrol etmek için de rekabet ederler; hatta kamu politikalarının planlaması ile ilgili rekabetleri, öncelikle siyasi dilin kontrolü üzerindeki rekabetleri aracılığıyla yürütülür (Freeden, 2003, s. 55).

Daha önce de belirtildiği gibi hem iktidarın karar alma sürecinde hem de partilerin programlarında ifade edilebilirliği sağlamak, anlamı ve sonuçları kontrol etmek ve kolektif bir karar oluşturmak için kullandıkları siyasi kavramları tartışmasızlaştırılmaları gerekir (Freeden, 1996, s. 5-6; 2003, s. 55). Düşünce planları bu şekilde aktarılmaya ve eyleme uygun hale getirilir. Sürecin diğer tarafındaki halkın dünya görüşü ve olaylara karşı tutumları ideolojik çerçevede sınırlandırılan kavramlarla belirlenmiş reflekslere dönüşür ve ortak bir dil ile eylem planına uygun olarak yönlendirilebilir. En nihayetinde liderler/partiler ile halkın düşünsel dünyasındaki söylem dili kesişir ve siyasi koordinasyon ideoloji kanalıyla sağlanmış olur.

Sonuç: İdeolojileri Tekrar Gündeme Almak

İdeolojilerin en genelde siyaseti, daha özeldense siyasi söylem ve eylemleri anlamadaki önemi, ideolojilerin siyaset bilimi incelenmelerindeki gerekliliğini gösterir. Yakın dönemde yapılan pek çok çalışma ideolojilerin ya da siyasi söylemlerin toplumsal pratiklerle olan ilişkisini göstererek aradaki bağlantının incelenmesindeki önemi vurgular. İdeolojileri siyasetin zorunlu faktörleri olarak kabul eden Freeden'in morfolojik analizi ise ideolojilerin kavramlarla ilişkisine göre belirli bir yapı ile oluşturulduklarını, ideolojilerin bu yapılar üzerinden anlaşılmasının ve sınıflandırılmasının mümkün olduğunu öne sürer. İdeolojileri oluşturan bu ilişkiler ağı toplumsal koşulların ve pratiklerin etkisiyle çeşitlenerek bir ideolojinin farklı bağlamlarda farklı yapılaraya sahip olacağını ileri sürer. Bunun sonucunda ortaya çıkan kavramsal göreceliğin çözümlenmesinde ve siyasi iletişimin sağlanabilmesinde ise kavramların ideolojiler tarafından tartışmasızlaştırılarak ortak bir anlam oluşturduğunu savunur. Bu anlamda belirli bir zaman ve mekândaki koşullarda üretilen ideolojiler, siyasi söylemi sınırlandırıp anlamı belirleyerek toplumsal görüşü ve eylemi belirler. İdeolojilerin temsilcileri (siyasi partiler, liderler, kanaat önderleri, vs.) ile halk arasındaki politik iletişim, ideolojik çerçeve tarafından belirlenen bir kanal ile sağlanır ve ortak bir söylem dili ve eylem alanı oluşturulur. İdeolojilerin siyaset içerisindeki bu hayati rolü, siyasal pratikler üzerine yapılan çalışmalarda morfolojik analiz gibi yöntemlerle yapılacak ideoloji incelemelerini gerekli kılar.

İdeoloji ve siyaset arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı bir diğer önemli husus, ideolojilerin soyut, kurgusal ve yanıltıcı varsayılmasından hareketle, ideolojilere yüklenen pejoratif anlamın giderilerek, ideolojilerin sahip olduğu siyasi ve toplumsal alanlardaki rollerin ve bunlar içerisindeki etkileşimlerin dikkate alınarak bütün bu

unsurların veriler haline getirilip yeniden tartışmaya açılmasıdır. İdeolojilere karşı genel kanı haline gelen negatif tutum, politika sürecinin anlaşılmasına mâni olmakla birlikte, toplumun siyasi zemindeki koordinasyonuna zarar vererek kamusal alandaki tartışmalarda uzlaşabilmesini, karar alma sürecine katılabilmesini ve ortak siyasi eyleme dahil olabilmelerini engeller. Diğer yandan akademik çalışmalar için de durum benzerdir. Siyaset bilimi yazınında önem kazanan siyasal söylem ve politika/eylem çalışmalarına ideoloji analizlerinin dahil edilmesi, sosyopolitik yapı ve dildeki temel dinamiklerin anlaşılmasına ve farklı unsurlar arasındaki koordinasyonun incelenmesine katkı sağlayacaktır. Michael Freeden'in geliştirdiği morfolojik analiz, bu bağlamda yapılacak tüm çalışmalarda kullanılabilir kapsamlı ve elverişli yöntemlerden biridir.

Kaynakça

- Al-Azmeh, A. (2003). *İslamlar ve moderniteler*. (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Y. Alp ve M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boucher, G. (2008). *The charmed circle of ideology: A critique of Laclau and Mouffe, Butler and Zizek*. Melbourne: Re-press.
- Breiner, P. (2013). *Karl Mannheim and political ideology*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 38-55) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Eagleton, T. (2015). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Finlayson, A. (2013). *Ideology and political rhetoric*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 197-213) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Freeden, M. (1996). *Ideologies and political theory: A conceptual approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Freeden, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeden, M. (2005). *Liberal languages: Ideological imaginations and twentieth-century progressive thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Freeden, M. (2006). Ideology and political theory. *Journal of Political Ideologies*, 11(1), 3-22. <https://doi.org/10.1080/13569310500395834>
- Freeden, M. (2013a). *The morphological analysis of ideology*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 115-137) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Freeden, M. (2013b). *The political theory of political thinking: The anatomy of a practice*. New York: Oxford University Press.

- Freeden, M. (2019). *Conceptual history, ideology and language*. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual history in the European space* (s. 118-138) içinde. Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.8>
- Gallie, W. B. (1955). Essentially contested concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167-198. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/4544562>
- Geuss, R. (1981). *The idea of a critical theory: Habermas and the Frankfurt School*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gustafsson, B. (1966). Friedrich Engels and the historical role of ideologies. *Science & Society*, 30(3), 257-274. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/40401211>
- Hall, S. (2018). *The hinterland of science: Ideology and the sociology of knowledge [1977]*. D. Morley (Ed.), *Essential essays, volume 1: Foundations of cultural studies* (s. 111-142) içinde. Londra: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9781478002413-009>
- Herborth, B. (2020). *Ideology as decontestation*. B. Martill ve S. Schindler (Ed.), *Theory as ideology in international relations: The politics of knowledge* (s. 34-50) içinde. New York: Routledge.
- Heywood, A. (2013). *Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jessop, B. (2002). Time and space in the globalization of capital and their implications for state power. *Rethinking Marxism*, 14(1), 97-117. doi:10.1080/089356902101242071
- Karpat, K. (2021). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koselleck, R. (2020). *Kavramlar tarihi: Politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatigi üzerine araştırmalar*. (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laclau, E. (1990). *New reflections on the revolution of our time*. New York: Verso.
- Laclau, E. (1994). *Introduction*. The making of political identities (s. 1-8) içinde. New York: Verso.
- Laclau, E. (2006). Ideology and post-marxism. *Journal of Political Ideologies*, 11, 103-114. <https://doi.org/10.1080/13569310600687882>.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. New York: Verso.
- Leopold, D. (2013). *Marxism and ideology: from Marx to Althusser*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 20-37) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Lichtheim, G. (1967). *The concept of ideology and other essays*. New York: Random House.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marx, K. ve Engels, F. (2004). *Marx & Engels collected works vol. 50: Engels: 1892-1895*. Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Alman ideolojisi*. (O. Geridönmez, Çev.). İstanbul: Kor Yayınları.
- Meriç, C. (2004). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Bu ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, C. ve Kaltwasser C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Palonen, K. (2019). *Concepts and debates: Rhetorical perspectives on conceptual change*. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual history in the European space* (s. 96-117) içinde. Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.7>
- Sagarin, E. ve Kelly, R. J. (1969). Karl Mannheim and the sociology of knowledge. *Salmagundi*, 10(11), 292-302. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/40546528>
- Scruton, R. (2018). *Conservatism: An invitation to the great tradition*. New York: All Points Books.
- Skinner, Q. (1969). Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, 8(1), 3-53. <https://doi.org/10.2307/2504188>
- Skinner, Q. (1974). Some problems in the analysis of political thought and action. *Political Theory*, 2(3), 277-303. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/190781>
- Smith, N. (1984). *Uneven development: Nature, capital and the production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Soborski, R. (2013). *Ideology in a global age: Continuity and change*. Basingstroke: Palgrave Macmillan.
- Steinmetz, W. ve Freeden, M. (2019). *Introduction. Conceptual history: Challenges, conundrums, complexities*. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual history in the European space* (s. 1-46) içinde. Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.4>
- Strath, B. (2013). *Ideology and Conceptual History*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 3-19) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Turner, D. (1983). *Marxism and Christianity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vincent, A. (2010). *Modern political ideologies*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Ward, C. (2004). *Anarchism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical investigations*. (G. E. M. Anscombe, Çev.). Oxford: Basil Blackwell.

Extended Abstract

Purpose

Although the role of ideology has a special position in political science studies, the concept of ideology and ideological practices are not seen as sufficient subjects to study in analytical research. In this article, Freedden's morphological analysis of ideologies is examined to show the role of ideologies and their crucial function in politics, political discourse, and decision-making. Thereby, there are two purposes of this article: (1) to show that ideologies are parts of sociopolitical structure and practices, this is why they must be examined analytically as data to reach accurate consequences about politics, and (2) to introduce Michael Freedden's morphologic approach which is a beneficial method to examine ideologies according to this perspective.

Design and Methodology

In a broad sense, the article examines and introduces the morphological analysis of Michael Freedden through his books and articles on the subject as a systematic method to study ideologies and their effects on political practices. Therefore the design follows the main issues of Freedden and his approaches under headings to explain the method in detail. It begins with the history of the concept with some crucial philosophers' ideas who contributed to the concept, and then Freedden's understanding of ideologies via some theories that influenced Freedden's thought. After that, the main dynamics of the method, its functions and benefits, and the importance of ideologies in politics and political studies are examined. In this way, the necessity of examining ideologies in an analytical sense is shown, and reconsidering ideologies according to this perspective is suggested in the last chapter.

Since Freedden's approach is introduced in this article, it is written with the qualitative method in a descriptive sense. In the article, the main sources that contributed to the subject are investigated to reach a conclusive perspective on the morphological analysis. For the same reason, most of the references in the article are works of the author and some related sources of several authors from the literature. These sources are examined and questioned comparatively to explain Freedden's approach and to show their contribution to Freedden's ideas.

Findings

In sum, Freedden investigates three important points about the concept of ideology. Firstly the term ideology does not refer to something intangible and theoretical but to various characteristics of political practices from different clusters. Secondly, ideologies are both the products and causes of sociopolitical conditions. They have been produced/developed with conceptual connections in spatial-temporal conditions to answer existing problems. From this point of view, ideologies can be analyzed as data to understand the political and social structure. Lastly, ideologies are the ordinary language of politics, they provide a common political language for political actions, decision-making, and coordination between actors. Freedden's method reveals some important issues about ideology which may be summarized as the crucial and inseparable position of ideologies in politics and political practices. Thereby, ignoring this role of ideologies in political studies causes some misconsequences, and also ideologies should be examined in their existing conditions. In that sense, Freedden's morphological approach offers a useful analysis that contains all of these main dynamics of ideologies. And finally, these consequences show us that even though ideologies are ignored in political discussions and studies nowadays, we have to reconsider them analytically to understand political language, actions, policies, and decision-making.

Research Limitations

Because of the subject and the purpose of the research (introducing a method of a political scientist as mentioned above), this article covers only theories, ideas, and critiques that contribute to understanding Freeden's approach in detail in addition to his works on ideologies. For this reason, although the main issue of the paper is the concept of ideology and its importance in political science, other theories and works on ideologies are not included in the research.

Implications

The article discourses the importance of ideologies in different kinds of political practices by their functions through the ideas of Michael Freeden, and the last two chapters show these consequences. Eventually, two conclusions/suggestions are given in the article: firstly ideologies should be included in political studies in different aspects to complete the perspective, and secondly, they should be examined or considered in an analytic way to use them as data about sociopolitical conditions.

Originality

The ideas on ideologies that are examined in the article mostly belong to Michael Freeden and other philosophers because ultimately the article explains his morphological approach, yet the article is original in sense of narrations, evaluations, expressions, and suggestions.

Araştırmacı Katkısı: Mehmet Said KAYA (%100).